

İÇİNDEKİLER

Gerekli Bir Düzeltme	
<i>Meral Akkent</i>	7
1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar	
<i>Şirin Tekeli</i>	15
Bölüm I. Eski Toplumun Çekiciliği	51
19. Yüzyıl Sonunda İstanbul Mizah Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri	
<i>Nora Şeni</i>	53
Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın	
<i>Feride Acar</i>	79
Feminizm ve İslam: <i>Kadın ve Aile</i> Dergisinin Düşündürdükleri	
<i>Yeşim Arat</i>	101
Bölüm II. Maddi Hayatın Dayattıkları	115
Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri.	
<i>F. Yıldız Ecevit</i>	117
Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme	
<i>Ferhunde Özbay</i>	129
Türkiye'de Kırsal Kesimde Halı Dokumacılığı ve Kadının Ezilmişliği: Karşılaştırmalı Bir Tartışma	
<i>Günseli Berik</i>	159
Bölüm III. Modernleştirici Kurumların Sınırları	179
Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar/ <i>Fatma Gök</i>	181
Doğu Anadolu'da Modernleşme ve Kırsal Kadın	
<i>Yakın Ertürk</i>	199
Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne	
<i>Ayşe Saktanber</i>	211
Bölüm IV. Direnmenin Biçimleri: Özel Yaşam	233
Aile İçi Kadın Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler	
<i>Hale Bolak</i>	235
Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi	
<i>Nükhet Sırman</i>	247
Aşiretli Kadın: Göçer ve Yarı-Göçer Toplumlarında Cinsiyet Roller ve Kadın Stratejileri	
<i>Lale Yalçın-Heckmann</i>	277
Bölüm V. Direnmenin Biçimleri: Kamu Yaşamı	
Türkiye'de Kadının Siyasete Katılımı/ <i>Ayşe Güneş-Ayata</i> Türkiye Solu'nun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı? /	
<i>Fatmagül Berktaş</i> Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı	
Düşünceler	
<i>Nilüfer Çağatay - Yasemin Nuhoglu Soysal</i>	291

Bölüm VI. Direnmenin Pratik Biçimleri

Eş Dayağı ve Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası/

Şahika Yüksel

341

Kadın ve Cinsel Sorunları

Arşalus Kayır

351

Sonuç

365

Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin

Çözümlemesine Yönelik Notlar

Deniz Kandiyoti

367

Yazarların Özgeçmişi

383

GEREKLİ BİR DÜZELTME

Meral Akkent

Yaşam merkezini, göç nedeniyle yurt dışına kaydırması Türkiyeli kadından yabancı ülkelerde söz edilirken, başörtüsü gibi "farklılık göstergeleri" üzerinde durulmakta ve Türkiyeli kadın tarihsel süreç dışında ve geleneklerin esiri bir varlık olarak görülmektedir. Örneğin "Türkiyeli genç kızlar" ifadesi, genelde "evlerine hapsedilen", "bakire olarak evlenen", "küçük kardeşlerine bakmak zorunda oldukları için okula gidemeyen" anlamını da içermektedir. Bu tür basmakalıp yargılar, beklenen görünüme uygun giyinmemiş, başörtüsü veya mavi gözlü ya da ilgi çekici bir meslek sahibi Türkiyeli genç kız ve kadınlar için "tipik olmayan" ya da içinde yaşadığı Batılı topluma "entegre olmuş" Türkler, ifadelerine kadar varmaktadır. Bu durumda Türkiyeli kadınların kendilerini, öngörülen tiplere dışında tanımlamaları neredeyse olanaksız bir hale gelmiştir.

Feminist felsefeci Sandra J. Harding, *Science Question in Feminism* adlı yapıtında, günümüz tartışmalarının siyah kadınları yaşamlarını kendi ifadeleriyle tanımlamaları konusunda yüreklendirse de, beyaz kadınların 'kadın yaşamını tanımlama ayrıcalığına sahip olduklarını' saptar ve bu durumun basite indirgeyici bir tutuma ve ideolojik saptırmalara yol açtığını belirtir.¹ Göçmen kadınların yaşadıkları ülkelerde yapılan kadın araştırmaları incelendiğinde de, benzeri eleştiriler kaçınılmaz olmaktadır. Yaklaşık 15 yıldır hakkında çeşitli araştırmalar yapılmakta olan göçmen kadınlar, bu araştırmaların büyük bir bölümünde, hem geldiği, hem de göçmen olarak yaşadığı ülkede "içinde bulunduğu şartların kurbanı" olarak tanımlanmakta, kadınların, karşı koyuş tarzları gözden kaçırılmakta, görmezden gelinmekte, en iyi ihtimalle bu durum gözlemlense bile, bu defa da marjinalleştirilmektedir.

Sabine Hebenstreit, sosyal-pedagojik amaçla göçmen kadınları konu alan literatür incelendiğinde "feminist etnik merkezîyetçilik" saptamasının kaçınılmaz olduğunu vurgular. Yabancı kadının değişmesi olanaksız, kesin çizgilerle, bir tiplemesinin yapıldığını ve bu yakıştırmanın, o kişinin geldi toplumdaki her üyenin kişiliği için geçerli olduğu varsayımına yol açtığını belirtir.²

Federal Almanya'da göçmen kadınlar konusunda yapılan araştırmalar genelde yerel yönetimler, vakıflar ya da bunlara benzer kuruluşlar tarafından sipariş edilmekte ve araştırmaların ilk amacı göçmenler bağlamında anlaşılan "entegrasyon engellerinin" analizi ve "entegrasyonu teşvik edici tedbir teklifleri" olarak öngörülmektedir. Yapılan araştırmalarda ise bu amaç, göçmenlerin bizzat kendilerinin birer "sorun" haline getirilmelerine dönüştürülmüş ve entegrasyonun en büyük engelinin, göçmenlerin "kültürleri" nedeniyle ortaya çıkan sorunlar olduğu, değişmez bir varsayım olarak kullanılmaktadır.³ Bu durum, Türkiyeli göçmen kadınları pa-ternalist araştırmaların ve sosyal hizmet çalışmalarının bir nesnesi konumuna sokmuş ve aynı süreç içinde etnik merkezîyetçi stereotipleme, yetmişli yılların ikinci yarısından sonra, daha da geliştirilmiştir. Böyle araştırmaların ortak özelliği, Türkiyeli kadınların gerçek konumlarını yansıtmama ya da başka bir deyişle tüm Batı Avrupa'da geçerli "Doğu" imajının ifade edilişi olarak özetlenebilir.⁴ Bu imaj "Doğu" ve "Batı" için birbirinden kesin çizgilerle "farklı" olan tanımlamalar kullanır ve "farklılık" tarafsız bir tanımlamayı değil, Batı'nın kültürel, ekonomik ve sosyal üstünlüğünü içeren "karşıtlık" ifadesini amaçlar ve ispat eder. "Orientalizm" söyleminde İslam dininin içerikleri ile tüm soruları cevaplandırma temel bir prensip olarak kabul edilir ve bu temel prensip sayesinde standartlaştırılmış varsayım pekiştirilir: Müslüman kadınları, ailedeki erkek üyeler yoluyla, Batılı kadından çok daha özel bir ezilme durumu yaşamaktadırlar. Bu standartlaştırılmış varsayım birçok çalışmada devamlılık gösterir. "*Günümüzde de halen birçok Türk, Kuran'ın öngördüğü kurallara şu veya bu şekilde bağlı, dindar bir Müslüman olduğu için, cinsler arasındaki roller de genel olarak İslam gelenekleri tarafından belirlenir. Bu da kadınlar için, kaçınılmaz bir şekilde, Kuran'da belirlenmiş, aşağılık, düşük sosyal statülü ve erkeklerle ilişkilerinde sistematik ayrımcılığa uğrama gibi durumları kabul etme mecburiyetinde oldukları anlamına gelir.*"⁵ Alıntı yapılan çalışma 1978 yılında yapılmıştır. Argümentasyonlarda 1984 yılına gelindiğinde de kayda değer bir değişme görülmeyecekti. Bernard ve Schlaf-fer için "Müslüman kadınlar", ezilen, sömürülen nesnelere. "Batılı kadın" ise, toplumsal yaşamın her alanında ilerlemiş, bağımsızlığına erişmiş diğer grubu temsil eder.⁶ "Doğulu kadın" ve "kurtulmuş Batılı kadın" konumları, karşı kutuplar olarak tanımlanırken gözden kaçırılan "küçük" nokta ise, hukuksal, kültürel ve ekonomik açıdan kadının konumunun iyileştirilmesi konusunun, henüz bütün Avrupa ülkelerinde erişilmiş bir hedef olmadığı ve bu kıtada yaşayan kadınların çoğunluğu için somut bir sosyal yaşam gerçeği anlamına gelmediğidir.

Kadın bakış açısını ve kadınların karşı koyuş stratejilerini ilginin odak noktası yaparak, Türkiyeli kadınların yaşamlarını, hangi aktif katkılarla şekillendirdiklerini ve bağımsızlık yönündeki taleplerini nasıl gerçekleştirdiklerini araştırma, eğitim ve mesleğin sağladığı olanaklarla açıktan açığa ya da "kadını" adı verilen stratejilerle patriyarkal sisteme nasıl karşı koydukları, Federal Almanya'da şimdiye dek yapılmış olan bilimsel araştırma ve sürdürülen tartışmalarda ciddi olarak ilgilenilmeyen konulardı. Bilgi sosyolojisinin yönlendirdiği kimlik anlayışı, birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişki temeline dayanır. Bu anlayışa göre "birey, tepki gösterdiği, koruduğu, değiştirdiği ya da yeniden şekillendirdiği toplumsal koşulların bir ürünüdür".⁷ Bu temelde yorumlanmış makaleleriyle "Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar" kitabı Federal Almanya'da yayınlandığında,⁸ bu ülkede yaşayan Türkiyeli kadınlar konusundaki tartışmalara, bir ölçüde yeni bir bakış açısı gelmesi yönünde yardımcı oldu. Almanca baskının çıkmasından hemen sonra, kitaptaki makaleler bir yandan Türkiyeli kadın konusundaki alışlagelmiş söylemin ısrarla korunabilmesi amacıyla yönelik biçimde yorumlanırken, öte yandan aynı kitabı, kendini üstün görme tavrına karşı gerekli bir düzeltme olarak algılayanlar da oldu. Birbirinden farklı uçlardaki tepkilere örnek olarak, Almanca baskı için çıkan eleştiri yazılarından bazı alıntılar yapmak istiyorum.

"Aşağı yukarı hiçbir ülkede kadınlar Türkiye'deki gibi bir yığın tezata göğüs germe durumunda değildirler. Yeni filizlenmiş kadın hareketi, gelişen İslam fundamentalizminin tehdidi altındadır. Türk kadın araştırmacıları (bu kitapta, bu tehdidin) günümüz Türk kadınları için çalışma şartları, cinsel yaşamları, evlilik ve aile anlayışları açısından ne anlama geldiğini araştırmışlar." Feminist kadın dergisi EM-MA'da "İki Dünya Arasında" (4/91, s.40) başlığıyla çıkan bu yazıda, kadınların "göğüs germe mecburiyetinde oldukları bir yığın tezatla" mücadele konusunda hangi olanaklardan nasıl yararlanabildiklerini konu edinen makaleler ve araştırmacılar tarafından İslam fundamentalizmi konusunun, kadının statüsünü etkileyen çeşitli faktörlerden sadece biri olarak ele alındığı, diğer faktörleri inceleyen araştırmalar da olduğu gözden kaçırılıyor. Önyargılar konusunda yapılan araştırmalar, basmakalıp genellemelerin, değişmeye karşı son derece dayanıklı olduğunu ve seçici algılama strüktürlerinin "başka gerçeklerin" varlığını kabullenmekte engelleyici rol oynadıklarını göstermiştir.

²"Die Frauenzeitung"un yazar Droll'un eleştirisinde ise, okuduğu makalelerin kendisinde farklı bir düşünceye yol açtığını izlemek olanaklı: "*Türk ve Alman kadın hareketleri arasında birçok paralellikler var. 'Aufstand im Haus der Frauen' kitabını okuyan herkes bunu derhal anlayacaktır. Federal Almanya'nın kadın vatandaşını, Anadolu'daki kadından farklı kılan nedir ki: İkisi de patriyarkal sistem içinde yaşamlarını sürdürüyorlar, ikisi de biçimsel olarak erkeklerle eşit haklara sahip, ama yıllar boyu bu hakların kendilerine tanınması için savaş vermekteler. Tabii 'şükürler olsun ki' teknik gelişmeler sayesinde bizdeki kadının yaşamı, köylerde yaşayan Türk kadının yaşamı kadar eziyetli değil.*" Droll bu kitabın feministler için uluslararası dayanışma anlamı içerdiğini belirtiyor, "*(bu makaleler) kendimizi beğenmişliğimizi düzeltici bir rol oynuyor. 'Türk kadını' kavramı ile şimdiye dek başı örtülü aciz ve geri kalmış bir yarattığı anlayanlar, derhal bu kitabı okumalıdır.*"

"Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar" deri eme sindeki makaleler, Federal Almanya'da şimdiye dek Türkiyeli kadın hakkında yayınlanmış tekdüze yorumlardan son derece farklı analizler içerdiği için, feminist kadın dergisi "Schlangenbrut" yazarları Bereswill ve Ehlert, haklı olarak, kitabın eleştirisinde bu fark üzerinde duruyorlar: "*(Bu kitapla birlikte) Türkiye'deki gerçek durum, tarihsel süreç ve kadın yaşamı konusunda yeni şeyler öğreniyoruz ve Türk bilim kadınlarının feminist araştırmalarının varlığından haberdar oluyoruz.*" (Bereswill, M., Ehlert, G., Schlangenbrut, 8/91, s. 42)

Araştırma konularında problemin ortaya konulması ve araştırma verileriyle Federal Almanya'daki göçmen kadın literatürüne yeni bir soluk getiren bu derlemenin yayınlanmasından sonra düzenlenen tartışmalar, konferanslar veya özel sohbetler Türkiyeli kadınlar hakkındaki stereotip yargıların üstüne şimdiye dek neden açıkça gidilemediği ve bu basmakalıp yargıların devamının kimin çıkarına hizmet ettiği ya da göçmen kadınlarla ilgili sosyal hizmet çalışmalarında, bir paradigma değişimi için hangi olanakların bulunduğu gibi tartışmaları bugün de sürmekte olan konuların sorgulanmasına yol açtı.

Federal Almanya'da 750.000 Türkiyeli göçmen kadın, günlük yaşamlarında, işyeri, meslek eğitim kurumları, hatta artık yaşlılar yurdu veya anne olarak okul, çocuk yuvası ve komşuluk gibi nedenlerle, birçok özel ve resmi alanı Alman kadınlarla paylaşıyorlar. Bu gerçek, şimdiye dek tartışmasız kabul edilen varsayımların, artık daha ayrıntılı olarak yeniden tartışılmasının zamanının çoktan gelmiş olduğunun bir göstergesi. "Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar" derlemesinin, Almanya'da yol açtığı karşıt fikirli tartışmalar, Türkiyeli kadınlarla ilgili analizlerde ve buna bağlı olarak kadınlararası iletişimde yeni boyutlara ulaşabileceği yönünde umut vermekte. Bu yönde bir gelişmeye, kadın geleceğinin olumlu faktörlerinden biri olan iletişim ve kadın politikaları üretmede koalisyonların anlamı açısından acilen gerek olduğu inancındayım.

Nürnberg, Mayıs 1993

-
- 1 ³ Harding, S., *The Science Question in Feminism*, New York, 1986.
 - 2 Hebenstreit, S *Freuenräume und weibliche Identität*, Berlin, 1986.
 - 3 Berger, "Arbeitswanderung uns Marginalisierung. Kritische Bemerkungen zur bundesdeutschen Migralionsioreschung", "Der Beitrag der VVissenschaften zur Konstıtution ethnischer Minderheiten" sempozyumunda sunulan bildiri, Bteleield, Eylül 1987, s. 6.
 - 4 "Orientalizm söylemi" konusunda daha geniş bilgi için bkz. Leyla Ahmed, "Wes-tern ethnocentrism and the perception of the Harem", *Feminist Studies* 3, 8.Bd., New York, s. 571-554. Lutz, H-, "Orientalische VVeiblichkeit", VVelten verbinden, Türkische Mİtlerinnen (inlermediare) in den Nİederlanden und der Bundesrepub-lik Deutschland, Doktora tezi, 1990, s. 129-151, Amsterdam Üniversitesi.
 - 5 Baumgartner/Karabak, *Die verkauften Bräute*, Reinbek, 1978.
 - 6 Bernard, C./Schlaffer, E., *Die Grenzen des Geschlechts*, Reinbek 1984.
 - 7 Berger/Luckmann, *Die gesellschaftliche Konstruktion der VVirklichkeit. Eine Theo-rie der VVissensaziologie*, 1987, s. 185.
 - 8 "Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınıar" Türkçe baskısıyla aynı zamanda, Ayla Neusel, Şirin Tekeli, Meral Akkenl (der.) *"Aulstand im Haus der Frauen. Frauenforschung a us der Türkei"* adıyla, Orlanda-Frauenverlag tarafından yayınlandı (Berlin, 1991).

TÜRKİYE'DE İSLAMCI HAREKET VE KADIN KADIN DERGİLERİ VE BİR GRUP ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİSİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Feride Acar / ODTÜ, ANKARA

I. Giriş

Son yıllarda Türkiye'nin toplumsal ve siyasal gündeminde dikkati çeken önemli olgulardan biri de İslamcı hareketlerdir. İslamcı hareketin Cumhuriyet'ten bu yana, toplumsal yaşam sahnesindeki en etkin dönemini yaşadığını söyleyebildiğimiz şu sıralar ilgi çeken gelişmelerden biri de hareketin ön planında görünen kadınlardır.

Bir yandan İslamcı akım kendi söylemi içinde kadına ulaşmak için özel bir gayret göstermekte, bir yandan da bir grup kadın İslamcı hareketin amaçları yönünde toplumda açıktan mücadele içerisine girmektedirler. Son üç-dört yıldır yayınlanmakta olan *Kadın ve Aile*, *Mektup* ve *Bizim Aile* adlı İslamcı kadın dergilerinin varlığı, diğer İslamcı süreli yayınlarda kadına ayrılan sayfa ve kısımlar ve piyasada satılan kadına yönelik İslamcı kitapların sayısı, İslamcı hareketin kadınları çekebilme, onlara mesajını iletebilme için gösterdiği çabanın ürünleridir. Yine son yıllarda kız öğrencilerin üniversitelerde, kamuoyunda "türban" adı verilen İslami tesettür anlayışına uygun başörtüsü takabilmeleri için gerekli yasal düzenlemeleri talep etmek, buna imkan vermeyen yönetmelik ve uygulamaları ortadan kaldırmak amacı ile düzenledikleri- devlet yetkililerine telgraf çekmekten açlık grevine kadar uzanan- eylemler, bir kesim kadının bu hareket içerisindeki son derece aktif konumunu göstermiştir.

Türkiye'de varolan toplumsal-siyasal düzene bir alternatif sunma çabası içinde olan İslamcı hareketin gündeminde kadın unsuru birkaç nedenle önemlidir. Bir defa İslam, kadınların toplum içindeki konumları, hakları ve işlevleri gibi konularda çok duyarlı olan bir dindir. Cinslerarası ilişkiler ve aile kurumunun İslami bir toplumsal düzenin kurulup devam ettirilmesinde son derece önemli olduğu görüşünden hareketle İslamiyet kadının, aile kurumunun korunması ve gençlerin İslamiyet ilkelerine uygun yetiştirilmeleri konularında taşıdığı önemi vurgular.

Ancak, Türkiye'de uzun yıllardır İslam'ın gelenekseli, Kemalizmin çağdaş olanı temsil ettiği görüşlerinin birbirleri ile çatıştıkları kadına ilişkin arenada, günümüzde farklı bir rol dağılımı yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, İslamcı hareketin kadına yönelik söyleminde Atatürkçü düşünce ve ondan önceki yenilikçi ideolojilerce vurgulanmış olan kadın hakları retoriğini tersine çevirdiğini söyleyebiliriz. Yıllarca, laiklik ve modernleşmenin kadınlara sağlayacağı haklar ve bunların kadının güvencesi ve mutluluğu için gereği yenilikçi, laik ideolojiler tarafından savunulurken, bu gün Türkiye'de İslamcı düşünce çağdaş yaşamdaki bu iki unsuru - laiklik ve modernizm -kadınların aşağılanması ve sömürülmesinin nedenleri olarak görmekte ve bu söylem ile kadınları mobilize etmeye uğraşmaktadır. Nitekim, son yıllarda Türkiye'de gelişen feminist hareket ile İslamcı hareket arasında bazı noktalarda paralellikler olup olmadığı hususu da toplumsal bilimcilerin dikkatini çekmiştir (Tekeli, 1986; Sirman-Eralp, 1988).

II. İslam ve Kadın: İslamcı Kadın Dergilerinin Mesajları

Burada 1980'ler Türkiye'sinde İslamcı hareketin kadına ne tür bir mesaj verdiğine bakmak istiyorum. Bunun için Önce başka bir çalışmada (Acar, 1989) ayrıntılı biçimde incelenmiş olan üç İslamcı kadın dergisinin içerik analizi sonuçlarını özetle sunacağım.

Sözü geçen çalışmada incelenen kadın dergilerinin mesajlarını iki temel boyutta özetlemek istiyorum.

A. İslamcı Söylemin Kadının Ev İçindeki Rollerine İlişkin Görüş ve Önerileri

İncelenen her üç dergide de kadınların eş, anne ve evkadını rolleri üzerinde önemle durulmaktadır. Ancak bu rollerin değişik yönlerine farklı dergilerde görece farklı önem verildiği ve yaklaşımlarda farklılıklar görülmektedir.

Bu konulara verilen ağırlıkları yansıtan bir ölçüt olarak, incelenen dönem içinde (Şubat 1985 - Mayıs 1988) dergilerde çıkan yazıların söz konusu başlıklar açısından dağılımına bakılabilir. *Kadın ve Aile* dergisinde, araştırmada incelenen süre içindeki toplam 660 yazıdan kadının eviçi rolüne ilişkin 295 yazı olduğu belirlenmiş ve bunlardan 54'ünün eş rolünün çeşitli boyutlarına değinen, 85'in annelikle ilgili, 176'sının ise yemek pişirme, ev döşeme, çiçek yetiştirme, eliş, di-kış-nakış, ev ekonomisi ve aile sağlığı gibi

(evkadınlığı ile ilgili) konularda olduğu görülmüştür. Aynı sınıflandırma *Mektup* dergisi için yapıldığında ise mevcut 128 yazıdan 21'inin kadının eviçi rollerine ilişkin olduğu, bunlardan 19'unun kadınların eşlik rolü ile ilgili, yalnızca 2'sinin annelik konusunda olduğu ve evkadınlığı rolüne ilişkin hiç yazı bulunmadığı saptanmıştır. Buna karşılık Mayıs 1988'e kadar ancak dört sayısı yayınlanan *Bizim Aile* dergisinde çıkan toplam 34 yazıdan altı tanesi aile hayatına ilişkindir; diğer yazılar iman ve tesettür (17) konuları ile toplum içinde hürriyet, eğitim gibi kadının evdışı davranış ve rolleri (11) üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Görünümü ve değindiği konular itibariyle laik dünyada da pek çok örneği görülen tutucu kadın dergilerini çağrıştıran *Kadın ve Aile*, temel mesajını eviçi yaşantısının hayatlarının odağını oluşturduğu kentli kadınlara yöneltmiş görünmektedir. Bu bağlamda da, günümüz Türkiye'sinde küçük kent ve kasaba yaşamında egemen olan orta tabaka kadın kavramı ve değerleri ile uygun düşen bir yaklaşım sergiler görünümündedir. Kadının eviçi rolünü ön plana çıkaran, bu ilk bakışta geleneksel görünümlü yaklaşımın kanımca bir başka tamamlayıcısı ise *Kadın ve Aile*'nin kadınların "İslami yaşamasına" bakışıdır. İncelenen süre içinde bu dergide kadının "mümine" rolüne ilişkin 236 yazı tespit edilmiştir ki, bu sayı daha önce belirtilen kadının eviçi rollerine ilişkin yazı sayısından (295) sonra ikinci sıradadır. Yani, *Kadın ve Aile* dergisi kadınların eviçi rollerine ilk bakışta laik dünyanın tutucu kadın dergilerinininkinden çok da farklı olmayan biçimde yaklaşmakla birlikte, derginin bütünü içinde kadınların ibadet ve özellikle İslami giyim ve davranışa ilişkin bilgilendirilip, yönlendirilmesini amaçlayan yazıların bu görünümü en azından dengelediği de açıktır.

B. İslamcı Söylemin Kadının Ev Dışındaki Rollerine İlişkin Görüş ve Önerileri

Bu boyut, incelenen dergilerde kadınların eğitimi, çalışması ve genel olarak kamu yaşamındaki yeri şeklinde ele alınabilir.

Eğitim ve çalışma konularına İslamcı kadın dergilerinde kadının eviçi rollerine ayrılan yerden çok daha az yer ayrılması, bu konulara verilen önemin görece düşükliğünün bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Örneğin, *Kadın ve Aile* dergisinde incelenen sürede toplam 667 yazı içinden kadınların çalışmasına ilişkin yalnızca 16, eğitim konusuna ilişkin ise 13 yazı tespit edilmiştir. İslamcı dergiler bu konularda temel bazı görüşleri paylaşmakla birlikte önemli farklılıklar da gösterebilmektedirler.

Genel olarak bütün dergilerde kadın eğitimi konusu, kadın çalışmasından ayrı düşünülmekte ve kadının kamu alanındaki bu iki tür varlığı farklı biçimde değerlendirilmektedir. Müslümanlığın ilmin kadın erkek herkese farz olması anlayışından kalkarak kadınların eğitime karşı çıkılma-makta, ancak kadının ev dışı çalışması çok daha az hoşgörü ile karşılanmaktadır. Kadının evdışında çalışması çok defa ancak maddi zorunluluk karşısında çaresiz kalındığında kabul edilirken, bu durumda dahi temel koşul olarak İslama uygun biçimde çalışma zorunluluğu (yani erkeklerle temas etmemesi) aranmaktadır.

Kadın ve Aile dergisinde kadınlara açıkça evlerinde oturup daha iyi ev kadınları olarak kocalarının kazancını değerlendirmeleri, çok gerekli ise evde yapılabilecek el işleri ile aile bütçesine katkıda bulunmaları salık verilirken, eğitim konusunda benzer bir yaklaşım sergilenmemektedir. Tersine, (aslında eğitimde de kız-erkek ayrımı yeğlense de) kızların laik ve karışık eğitim kurumlarına devamlarına pek de karşı çıkılmamaktadır. İslam dininin aralarında yakın kan veya evlilik bağı olmayan kadın ve erkeklerin bir arada bulunmasını engelleyen kuralı günümüz Türkiye'sinde kadınların eğitime ilişkin olarak adeta tesettür kuralına indirgenmiş görünmektedir. İslamcı dergilerin yazarları zaman zaman kadın erkek ayrı eğitim konusundaki tercihlerini dile getirmekle birlikte, mevcut yapı içinde kadınların karışık kurumlardan uzak durmalarını değil de, bunlara "mesture" olarak katılmalarını önermektedirler. İslamın kadın erkek ayrımı kuralının eğitim ve çalışma kurumları için aynı oranda geçerli olduğu gerçeği karşısında, İslamcı dergilerin günümüz Türkiye'sinde bu farklı tutumu sanırım daha çok içinde yaşanan toplumsal gerçekle izah edilebilir.

Bu noktada İslamcı kadın dergileri arasında en radikal söylemi dile getiren *Mektup'un* tutumu ise ilginçtir. Kuran'ın kadınların tesettürüne ilişkin hükmünü *Kadın ve Aile'ün* daha dar biçimde yorumlayan *Mektup'un* bazı yazarları "türban" veya pardesü yerine çarşaf, peçe ve eldiven giyilmesinin uygun olduğunu savunmaktadırlar. Ancak, aynı yayın organında kadının evdışı rollerine ilişkin en aktivisit İslamcı söylemi de bulmak mümkündür. *Mektup* dergisinde incelenen 128 yazıdan 22'si kadınların İslam yayılması amacı uğrunda yüklenmeleri öngörülen "mücahide" rolüne ilişkindir. Bu kategori *Mektup* dergisinde 78 yazı ile en büyük kategoriye oluşturan kadının "mümine" rolünden sonra ikinci sırada gelmektedir. "Mücahide" rolünün bu dergide özellikle vurgulanan yönü ise kadının İslamı yaymak amacı ile evdışında yürüteceği faaliyetler, eylemci ve etkin kişiliği olarak ortaya çıkmaktadır. Yani, *Kadın ve Aile'âe* sunulan geleneksel eş-anne-ev kadını rolü içinde "İslami yaşayan" ve iyi Müslüman evlatlar yetiştiren kadın imajı yerine, *Mektup* dergisinde

mücadeleci, inancı uğruna her türlü ızdıraba katlanan, İslami "tebliğ"i kendine amaç edinmiş, aktivisit bir kadın imajı yaratılmaktadır. Bu bağlamda da "mücahide" rolü kadının evdışı rollerinden biri olarak belirmektedir. *Mektup* dergisi yazarları oldukça militan bir çizgi ile, bir yandan kadınları İslam dışı otoritelere boyun eğmemeye çağırarak bir yandan da aile içinde geleneksel rol dağılımlarına Peygamberin yaşantısından örnekler vererek karşı çıkmakta ve kadınların İslama uygun biçimde olma koşulu ile evdışında çalışmalarını destekler görüşlere sayfalarında yer vermektedirler.

Orta sınıf kentli aile yaşamı içinde kadın görüntüsünden yola çıkan *Kadın ve Aile* dergisi olsun, ber tabakadan ama özellikle de daha düşük gelir gruplarından kadınlara radikal İslamcı bir mesajı çarpıcı bir lisanla vermeye çalışan *Mektup* olsun, çoğulcu demokrasi ve sivil toplum retoriğini çokça kullanarak görece daha entellektüel bir kesime yönelik görünüme sahip *Bizim Aile* olsun, tüm dergilerde ideal Müslüman kadın Batılılaşmış kadın imajına karşıtlığı ile sunulmaktadır. Burada bir yandan Batılılaşmış kadının mutsuz, ezilen, sömürülen kadın olduğu vurgulanırken diğer yandan da dejenere olmuş, ahlaki bakımdan çökmüş Batının kadınlarını taklit eden Müslüman kadınların da onlar gibi olacakları, hem kendilerinin doyumlu olmayacakları hem de toplumda daima huzursuzluk kaynağı olup kargaşa çıkaracakları görüşü vurgulanmaktadır. Özellikle, *Mektup* dergisi her sayısında bir "Vicdan Azabı" bölümü ayırarak burada İslami yaşantıdan ayrılan günahkâr kadınların hikâyelerini ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Varolan düzenin kokuşmuşluğu, bu yapının normlarını benimseyip uygulayan kadınların başına gelen (fuhuş, uyuşturucu bağımlılığı, hapise düşmek gibi) toplumun geniş kesimleri için pek de yaygın olmayan ve aşırı sayılacak sonuçlar vurgulanmaktadır. Batılılaşmanın tehlike ve zararları bütün dergilerde dış görünüşte benzemenin inançlarda da benzeme anlamına geleceği fikri işlenerek, kadınlara Batılı kadına benzemenin ölçütü olarak görülen modayı izleme, makyaj yapma, TV seyretme, denize giderek tatil yapma gibi davranışlardan kaçınmaları öğütlenmektedir.

İncelenen dergilerde izlenen yaklaşımların bir diğer ortak noktası ise kadın erkek eşitliği konusundaki tavırlarında gözlemlenmektedir, Bütün dergilerde Müslümanlıkta kadın ile erkeğin eşit olduğu vurgulanırken bu kavram Allah huzurunda eşitlik olarak tanımlanmaktadır. Allah huzurunda eşitlik temasının dünyadaki karşılığı ise cinslerin birbirlerini tamamlayacağıdır. İslamcı dergilerde en çok vurgulanan temalardan birisi, Batı toplumlarında üretilen kadın erkek eşitliği kavramının aslında kadınları daha fazla yük altına soktuğu ve ezilmelerine neden olduğudur. Batıcı anlamda eşitlik karşıtı olarak ileri sürülen sav, kadın ve erkeğin yapı ve yaratılışlarının farklı olması nedeni ile İslam'da önemli olanın adalet olduğu ve ancak cinsler arasında gerçek adaleti tesis eden bir toplum düzeninde, İslam'da, kadınların korunduğu, daha geniş hak ve yetkilere sahip oldukları şeklindedir.

III, "Müslüman" Kız Öğrenciler

İslamcı dergilerde verilen mesajların kısa bir değerlendirmesini yaptıktan sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesinde (ODTÜ) eğitim gören bir grup "İslamly yaşayan" kız öğrenci üzerinde halen yapılmakta olan bir araştırmanın bugüne kadar elde edilen bulgularından söz etmek istiyorum. Başlangıçta belirtmem gereken bir nokta şudur: Sunulan bilgiler, 9 tane ODTÜ öğrencisi kızla yapılan ve herbiri 2-3 saat süren derinlemesine mülakatlarda elde edilmiştir. Konuşulan öğrenciler giyim tarzlarından dolayı araştırmacı tarafından tanınarak kendileri ile temas temin edilebilen ve böyle bir araştırmada yer almayı kabul eden öğrencilerdir.* Araştırma halen devam etmekte olduğundan ileride bu sayının artması mümkün olabilecektir. Ancak, niteliği itibarıyla zaten istatistik anlamda temsil edici Önceliği olmayan bu tür bir çalışma sonuçlarının, özellikle örneklem bu kadar küçükken geniş bir evrene genelleştirilmesi mümkün değildir. Sonuç olarak, burada elde edilen bulguların İslamcı kadın hareketinin mesajına cevap veren üniversiteli kız öğrencilerin genel özellikleri olarak düşünülmesi uygun olmayabilir.

Araştırmanın bu aşamasına kadar mülakat yapılan 9 kız, öğrencinin 2'si İmam Hatip Lisesi mezunu, diğerleri ise eğitimlerini normal liselerde tamamlamış öğrencilerdir. (Kamuoyuna "türban olayı" olarak yansıyan konudaki tartışmaların, özellikle 1989 yıl! başından itibaren yasal düzenlemeleri de İçeren gelişmelerle tırmanması ve çok duyarlı hale gelmesi nedeniyle "türbanlı" üniversite öğrencileri ile mülakat yapabilme olanağı geçici de olsa engellenmiştir) Yedisinin ailesi kaza merkezi veya ufak-orta boy Anadolu kentlerinde yaşamaktadır. Ailesi Ankara'da olanlardan 2'si de büyüme çağlarında iken ailelerinin çeşitli kazalarda yaşadığını söylemişlerdir. Ankara'da oturan aileler şehrin alt-orta gelir düzeyi diye tanımlanabilecek semtlerinde yerleşmiş durumdadırlar. Öğrenci babalarının 3'ü ilkökul, 4'ü ortaokul, 1'i ise üniversite mezunudur (bir öğrencinin babasının eğitim durumu belirlenmemiştir). Anneler çoğunlukla ilkökul mezunudur (7) ve aralarında okur-yazar olmayanlar da (1) var. Mülakat yapılan Öğrencilerin babaları

genellikle işçi, küçük esnaf (tornacı, şoför) veya alt düzey devlet memurudur; bir öğrencinin babası ise emekli hakimdir. Annelerin hepsinin ev kadını oldukları gözlenmiştir.

Öğrenciler, ailelerinin İslamiyet konusundaki tutumunu genellikle "dine eğilimli ve saygılı, ancak bilinçsiz" olarak tanımlamışlardır. Yalnız bir öğrenci, babasının köklü din bilgisi ve eğitimi olduğunu vurgulamıştır. Bir öğrenci hariç diğerlerinin anneleri İslami anlamda kapalı değildir; aynı aile içinde bazı kızkardeşlerin kapalı bazılarının olmadığı ifade edilmiştir.

İslami bir yaşam şeklini ne zaman benimsedikleri, ne zaman kapandıkları yolundaki soruya 9 öğrenciden 6'sı "OD-TÜ'ye geldikten sonra ilk veya ikinci yıl" şeklinde cevap verirken, 3'ü lise yıllarından beri zaman zaman örtündüklerini, ancak devamlı örtünmeye ODTÜ'de başladıklarını söylemişlerdir. İkinci gruptaki öğrencilerin 2'si İmam Hatip Lisesi mezunu iken, üçüncü öğrenci lisede bir bunalım geçirdiğini, çevre ile ilişki kurmakta zorluk çektiğini, kapanarak ise huzur bulduğunu söylemiştir.

Yapılan mülakatlarda ortaya çıkan bir başka ortak nokta, bu öğrencilerin hemen hepsinin "hidayete ermeleri" ve kapanmalarına neden olarak üniversiteye geldikten sonra kız-erkek ilişkilerini çok farklı bulmaları, bu yeni ortamda alışık olmadıkları tür ilişkilerden tedirgin olarak tepki duymalarının dile getirilmesidir. Örneğin:

B. "Ben kız-erkek farklılığını ODTÜ'ye gelince anladım, arkadaşlık, yakınlık lisede de (İmam Hatip) vardı ama örneğin dokunma hiç yoktu."

H. "Burada erkeklerin insana bakışı beni rahatsız etti. Bakıyorlar, lâf atıyorlar. Ben hep, ben bir yanlış hareket yaptım herhalde diye düşünüyorum. Kendimi suçluyorum".

G. "ODTÜ'ye başladığımda ilişkiler bana çok yoz, çok ters geldi. Kendimi bir türlü adapte edemedim ve bir gün başımı örtme, İslama yönelme kararı aldım. Önceleri bunun bir tür tepki olduğunu zannediyordum fakat gittikçe benimsedim".

Öğrencilerin bir kısmı ise eskiden beri ailelerinden aldıkları bir Allah korkusu olduğunu, üniversiteye girdikten sonra gözledikleri insan ilişkilerinin kendilerini çok suçlu duruma düşürdüğünü, vicdan azabı yaşattığını vurgulamışlardır. B. "ODTÜ yurdunda kendimi çok tutucu ve dindar hissediyorum. Ben her yerde Allah'ın beni gördüğüne inanıyorum. Onun için başkaları gibi rahat olamıyorum".

H. "Yanlış yapınca vicdan azabı, yaradana karşı suç işliyorum hissi oluyor bende... Burada ilişkiler çok yapay, çevre kızları rahatsız edici. Arkadaşlarım vardı, onlar adapte oldular, yüzeysel mutlulukla yetiniyorlar, saçma sapan şeylere gülüyorlar, artistlere filan. Bir süre olsun ben de böyleydim, lise yıllarında. Geriye bakınca boşuna harcadım zamanımı diye düşünüyorum, üzülüyorum".

Mülakat yapılan öğrenciler "İslamı yaşamaya" başladıktan sonraki deneyim ve duygularını dile getirirken çoğunlukla, ilk başlarda kendilerinde çekingenlik, korku hatta utanma gibi duygular olduğunu, ancak bunların giderek yok olup tersine çevre tarafından beğenilen, onanan kişiler olma hissi ile değiştiğini vurgulamışlardır. Örneğin:

H. "Önce şehirde başladım başımı örtmeye, İlk gün o kadar heyecanlandım ki... İlk gün başımı kaldıranı adım, utandım."

Z. "Örtündükten sonra bana otobüste yer veren oldu". Bu bağlamda hepsi önceleri daha fazla tepki alacaklarını düşündüklerini ama gerçekte öyle olmadığı, yer yer karşılaştıkları ve çoğunlukla öğretim üyelerinden gelen tepkiler dışında, arkadaş ve aile çevresinden pek olumsuz reaksiyon almadıkları ve tam tersine yeni arkadaşlar edindiklerini sık sık dile getirmişlerdir. Öğrencilerden hepsi ailelerinin yalnızca başörtüsünü endişe ile karşıladıklarını, dindarlıklarının diğer yönlerini çok olumlu değerlendirdiklerini söylemişlerdir.

H. "Teyzemlerden tepki aldım. Onlar ikisi de öğretmen. Başörtüsü ideolojik dediler. Fişleniyorsun dediler."

H. "Örtündüğümden beri yeni yeni diğer örtülü arkadaşlar ediniyorum. Onları tanımadığım halde selam verebilirim. Tabi yaklaşma oluyor."

Öğrencilerin birçoğuna göre dış çevrenin kendilerine olumlu tepki vermesinde üniversite öğrencisi olmaları önemli bir etkidir. Üniversite öğrenciliğinin getirdiği statünün kendileri için dış çevrede olumlu bir değerlendirme unsuru olduğu görüşü, örnek olarak, şu şekilde ifade edilmiştir:

Z. "Genellikle insanlar üniversiteye gittiğimi duyunca daha nazik oluyorlar. Ondan önce, bilmeden, kıyafetime bakarak, Kızılay'da mağazada filan bana hizmet edilmediği, ikinci plana atıldığım oldu."

Örneklemeindeki öğrenciler, kadının temel ve öncelikli rolünün annelik, eşlik alanlarını kapsadığı görüşünde birleşmektedirler. Üniversite öğrencisi bu kızların hiçbirisi okumalarının nedeninin Öncelikle bir meslek edinmek ve çalışmak için olduğunu söylememişlerdir. Tersine, aşağıda örnekleri verilen görüşlerde de belirtildiği gibi meslek sahibi olmak ve çalışmak onların pek de ciddi düşündükleri bir yol değildir. Bu öğrenciler çalışma hayatına girmek konusundaki bu tavırlarının hem İslamca uygun görüldüğünü hem de kendilerini en mutlu edecek seçim olduğunu belirtmişlerdir.

L. "Muhakkak çalışmayı düşünmüyorum. Ailevi düzenimi bozmayacak bir işte çalışmayı düşünebilirim ancak".

H. "(Örtünmeye karar verdikten sonra) annem "örtüne-cekse evde otursun" dedi. Onun için okumak çalışmak demek Çünkü... Zaten annem ekonomik açıdan bağımsız, daha rahat olabilmem için "kocaya bağlı olma" diye okumamı istemişti baştan beri. Ben öyle düşünmüyorum".

Z. "Keyfimi bozmayacak iş olursa çalışırım".

N. "Kendimden ödün vermedikçe çalışabilirim. Özel sektörde çalışan arkadaşlarımız var. Ama evleneceğim erkek benim dünya görüşüme sahip olacağından o bana bakmakla yükümlü... Kadının İslamda en önemli görevi çocuk yetiştirmektir. Ben bu anlamda çocuklarımı eğitmek için okuyor, bilgileniyorum. Herhangi bir para beklentim yok".

Ev dışında çalışmayı düşünmeyen bu üniversite öğrencisi kızların kadının ev içi rollerine ilişkin görüşlerine de benzer bir bakış açısı hakimdir.

"(İslami düzende) kadının pasifliği ya da ezilmişliği söz konusu değildir. Biz zaten yılların geleneklerini yıkmaya, yerine İslama uygun olanı getirmeye çalışıyoruz. Bugün annelerimiz eziliyordu, bu doğru, fakat bunun sorumlusu İslam değil. Tam tersine onların İslami iyi bilmemeleridir. İslamın özünde kadın kocası için iş yapmak zorunda değildir; ev işi kadının yükümlülüğü değildir, erkek hizmetçi tutmak zorundadır. Kadının tek yükümlülüğü çocuktur." diyen G., Müslüman toplumda kendisi için fevkalade olumlu bir konum beklemektedir. Nitekim, öğrencilerin hemen hepsi Z. gibi

Bu görüşlere paralel olarak örneklemeindeki öğrencilerin hepsi, kadınların yaratılışları icabı erkekten farklı, zayıf ve duygusal olduklarını, bu nedenle de islamın cinslerarası eşitlik değil de adalet kuralı ile meseleye bakmasının kadınların doğasına çok uygun olan bir koruma sağladığını savunmuşlardır. Nitekim Müslümanlıkta iki kadının şahadetinin bir erkeğinkine eşit sayılmasını bu "gerçekler" çerçevesinde olumlu bulduklarını ifade etmişlerdir.

Eğitim konusundaki görüşler, kız ve erkek öğrencilerin ayrı eğitim görmelerinin doğru olduğunda yoğunlaşmıştır.

"Kız erkek beraberliği saptırıcı olabilir. Öğrenciler maksattan uzaklaşabilirler. Sonra karışık okullarda konulara derinlemesine inilmiyor. Kızlar yalnız kadın hoca ile her meseleyi tartışabilir. Öbür türlü gülüşme vesaire oluyor ve belli konular üstü kapalı geçiliyor." diyen B. ve

"Ben ayrı okulların doğru olduğuna inanıyorum zira erkeklerin cinsel bakımdan çok zayıf olduğunu görüyorum. Her şeyin altında cinsellik var, erkekler cinsel (tahriklere) çok açıklar, zayıflar; kızlarda da onları cinsel olarak etkileme çabası var", diyen H. gibi diğer öğrenciler de, kızlarla erkeklerin birarada eğitiminin amaca hizmet etmediğini ve de zararlı olduğunu savunmuşlardır. "Erkeklerle okumak benim için sadece bir taviz" diyen H., okumadığı takdirde "o gerici, tutucu" damgası yiyeceğini, bunu düşünerek bu tavizi verdiğini söylemiştir.

Özel yaşantılarında, birlikte okudukları erkek öğrencilerle ilişkilerini nasıl ayarladıkları konusunda ise aşağıdaki alıntı bir örnek oluşturabilir.

S. "Mecbur kaldığım şeyler dışında konuşmuyorum. Kısa kısa cevaplarla geçiştiriyorum. Çünkü namahrem. Ben kendimi her şeyimle kocama ait hissediyorum, onun için de konuşurken özellikle göz göze gelmemeye çalışıyorum. Çünkü kadın erkek doğal olarak birbirini cezbeden iki yaratık. En ufak bir bakışta bile cezbetme olayı var, bu kaçınılmaz".

Ancak bunun yanı sıra Örneklemedeki öğrencilerden 2'si erkek arkadaşları olduğunu, bazıları da okul arkadaşlıklarının bazan "ağabey-kardeş" ilişkisi gibi olabildiğini belirtmişlerdir.

Öğrencilere yöneltilen sorular arasında, evlilik hakkındaki düşüncelerine ilişkin olarak, çok eşli evlilik hakkında ne düşündükleri ve kendi hayatlarında bunu nasıl karşılayacakları sorulmuştur. Tüm kız öğrenciler, çok eşliliğin erkeğe çok sorumluluk yüklediğini ve pek de uygulanabilir bir şey olmadığı görüşünde birleşmişlerdir. Böyle bir olasılıkta kişisel olarak çok rahatsız olacaklarını belirten bazı kız öğrenciler, İslama bağlılıkları ve kişisel tutumları arasındaki çelişkinin çıkışını İslamda erkeğin ikinci evliliği yapmasının ilk karısının izni ile mümkün olduğu iddiasında bulmuşlardır. Bir taraftan,

"Erkek birinci eşinden izin almak zorunda. Hangi ayet veya hadiste olduğunu bilmiyorum ama böyle." diyen B., diğer taraftan,

"İslamda tavsiye edilen, birinci eşin de, erkek istediği takdirde, çok eşliliği kabul etmesidir." görüşüne de yer vermiştir. Ancak kızların hepsi çok eşliliğin İslamda geçerli nedenleri olduğu görüşünden kalkarak H.nın cümlesinde ifade bulan,

"Neticede ben bunu kabul etmek zorundayım. Yaratıcımızın bize verdiği haklardan razı olmuşuz," yaklaşımını dile getirmişlerdir. Aynı doğrultuda B.,

"Beni yaratan Allah benim nasıl mutlu olacağımı daha iyi biliyordur. Ben anlamıyorsam dahi bazı kuralların, bazı hükümlerin bir hikmeti vardır diyorum. Ben buna inanıyorum ve sorgulamıyorum. Çok eşlilik de, bir hikmeti olduğuna inanmamız gereken hükümlerdendir", anlayışını savunmuştur.

IV. Sonuç

Kadın dergilerinde sunulan biçimi ile incelediğimiz İslamcı söylem ve bu söylemi benimsemiş olan bir grup üniversite öğrencisi kızla yaptığımız mülakatlardan çıkarılabilecek sonuçları, "Türkiye'de İslamcı hareketin kadınlara mesajı hangi tür kadına, hangi yönüyle çekici gelmektedir?" sorusuna cevap arayarak değerlendirmek istiyorum.

Dergilerin hedef aldıkları kadın kesimlerinin birbirlerinden görece farklılık gösterdikleri ortada olmakla beraber, bunların kentsoylu, orta ve üst-orta sınıfın kadınları olmadıkları açıktır. Başka bir deyişle İslamcı kadın söylemi Cumhuriyetin ilk yıllarından beri çeşitli toplumsal, iktisadi ve politik nedenlerle (Tekeli, 1979; Erkut, 1982) öne açılarak kendisine öğrenim yapma ve meslek sahibi olma gibi haklardan erkeklerle eşit biçimde yararlanabilme olanağı tanınmış kadını hedef almamaktadır. İçinde yaşadıkları aile çevresi de kadının ev dışındaki rollerinin vurgulanıp eşitliğinin Savunulduğu Kemalist ideoloji çerçevesinde toplumsallaşmış kadın kesimine yabancıdır ve onların kızlarına yönelik bir mesaj İslamcı hareket açısından pek söz konusu değildir (Tekeli, 1986).

Gerek dergilerin içerik analizi, gerekse kısıtlı örneklem-deki öğrencilerin sosyo-ekonomik nitelikleri, İslamcı mesajın daha ziyade taşra kenti veya kasaba kökenli olarak tanımlayabileceğimiz gruplar veya bunların kültürel anlamda büyük kentlerdeki benzerleri olan esnaf gruplarının (Mardin, 1988: 181) kız ve kadınlara yönelik olduğunu gösteriyor. Kıray, geleneksel değerlere bağlı ve tutucu olan bu kesimlerin kadınlarının, "kadın erkek ayrımının dolayısıyla toplumdan ayrılmanın en uç noktasını temsil ettiklerini" söyler (Kıray, 1979: 359). Ancak Cumhuriyet'ten sonra oluşturulan eğitim sistemi içinde ve özellikle 1950-80 arası yıllarda değişen iktisadi yapı içinde bu kesimin çocukları da eğitim olanaklarından artarak faydalanmışlardır (Mardin, 1988:168). Erkeklerden düşük oranlarda da olsa bu grupların kızları da artan oranlarda eğitim görmüşlerdir (Kıray, 1982). Ancak bu kız ve kadınlar için, çevre ve aile toplumsallaşmasının tutucu, ataerkil ve -İslamcı olmasa da- İslamla barışık değerleri okuldan ve "merkez"den verilen çağdaşlaşmacı, eşitlikçi ve laik mesajla hep ciddi biçimde çatışmıştır. Bu çatışan mesajların kadının üzerindeki baskıyı arttırması doğaldır. Kemalizmin kadına resmi ideoloji düzeyinde vaat ettiğini toplumsal gerçeklik düzeyinde veremediği ölçüde de bu baskı ve bunalımın alternatif arayışlarına dönmesi beklenecektir.

Türkiye'de yapılan kadın çalışmaları göstermiştir ki, öteden beri bir kısım seçkin kadın yüksek eğitim görüp, iyi meslekler sahibi olarak prestijli ve doyumsuz işlerde çalışabilmektedirler (Öncü, 1979). İktisadi durumları elverdiği ölçüde bu kadınlar ev işlerinden de başka kadınları çalıştırarak kurtulabilmekte ve mesleklerine verdikleri öncelik merkezin egemen ideolojisince de onaylanmaktadır (Erkut, 1982; Kandiyoti, 1986; Durakbaşı, 1988). Öte yandan, toplumbilim araştırmaları iş yaşantısının pek çok düzeyinde ve aile içi ilişkilerde kadın erkek eşitliğinin büyük ölçüde gerçekleşmediğine işaret ederken (Çitçi, 1979; Kandiyoti,

1982; Kuyaş, 1982), bu sürecin sonunda eğitim görerek, çalışarak ev dışına çıkmış kadınların çok defa ilave yük sırtlandığını da göstermişlerdir. Nitekim, mevcut durum meslek sahibi seçkin kadın için dahi ilk anda zannedildiği kadar sorunsuz değildir (Acar, 1983, 1989). Ancak, Kemalizmin kadına vaatlerinin gerçekleşme düzeyi bu kesimin dışında kalan kadınlar için çok daha düşük kalmıştır. Bu kadınlar için aile içi geleneksel rol dağılımı ve ataerkil değerler egemenliği büyük ölçüde devam ettiğinden, bir de dışarıda çalışmak durumunda kalan kadının fiziki, iktisadi veya psikolojik kurtuluşundan bahsetmek söz konusu olamamaktadır (Tekeli, 1986: 189). İşte İslamcı kadın dergilerinin çağrı yaptığı ve çalışmadaki küçük grupta örnekleri görülen kız ve kadınlar ve toplumsal deneyimlerin ürettiği insanlardır.

Bunlar, geldikleri aile kökeni ve geçtikleri toplumsallaşma süreci içerisinde seçkin kadınlar gibi kişiliklerini Kemalist söylem içerisinde tanımlamaya koşullandırılmamışlardır. Tersine aile geçmişlerinde İslama ekspoze olmuşluk, sempati ve yakınlık vardır. Seçkin kadınların farklı kişisel çözümlerle halletmeye çabaladığı rol çatışması (Acar, 1983) ile değişen eğitim ve iktisadi koşullar sonucu sonradan karşılaşılan bu kesimin kadınları çözümü İslamcı alternatifte bulabilmektedirler. Nitekim, hem yukarıda aktarılan ideolojik söyleme ilişkin hem de onun öğrencilerce algılanışını gösteren bulgular, bu süreçte temel etkenlerden birisinin kadına İslam ideolojisinin sunduğu güvence olduğunu göstermektedir.

İslamcı hareketin "geleneksel cinsel rolleri meşrulaştırmaya çalışan" (Bingöllü, 1979: 389) mesajının verdiği güvence, kadının çatışan rol beklentilerine bir çıkış yolu da getirmektedir. İslamın kadına sunduğu güvencenin farklı boyutları vardır. "Ben çalışmaya mecbur değilim; çalışmadığım için de aşağılanmak durumunda değilim, tam tersine yüceltiliyorum, İslam düzeninde," diyebilen üniversiteli kız öğrenci güvencenin bir boyutunu dile getirirken, "Hanımlar, kendimizi evde çekici, ev dışında itici hale getirmek başlıca prensibimizdir." "Evde cici, dışarıda Öcü olmalıyız." diyen *Mektup* dergisi ise örtünme yolu ile başka kadınlardan gelecek rekabeti önleyerek, kanımca, İslamın kadına verdiği güvencenin bir başka boyutunu sergilemektedir. Öte yandan, ailesinde, kasabasında, mahallesinde kadın cinselliğinin bastırılıp suçlandığı bir kültür mirası içerisinde yetişmiş kadının büyük şehir veya üniversitenin daha serbest ortamında karşı cinsle girilebilecek görece daha özgür ilişkiler olasılığı karşısında duyduğu güvensizlik ve suçluluğa da "tesettür"de çare bulunduğunu gösteren belirtiler; vardır.

KAYNAKÇA

Acar, Feride 1983, "Turkish Women in Academia: Roles and Careers,"

ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 10. i

Acar, Feride 1989, "Women in the Ideology of Islamic Revivalism in Turkey: Three Islamic Women's Journals," *islam in Turkey: Religion in a Secular State*, Richard Tapper (der.), basılmaktadır.

Bingöllü (Sayarı), Binnaz 1979, "Türk Kadını ve Din," *Türk Toplumunda Kadın*, N. Abadan-Unat (der.), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Çitçi, Oya, 1979, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler," *Türk Toplumunda Kadın*, N. Abadan-Unat (der.), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Durakbaşı, Ayşe, 1988, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu," *Tarih ve Toplum*, Mart 1988.

Erkut, Sumru, 1982, "Dualism in Values Toward Education of Turkish Women," *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı (der.), Bloomington, Ind., Indiana University Turkish Studies.

Kandiyoti, Deniz, 1982, "Urban Change and Women's Roles in Turkey: An Overview and Evaluation," *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı (der.), Bloomington, Ind., Indiana University Turkish Studies.

Kandiyoti, Deniz, 1987, "Emancipated But Unliberated? Reflections on the Turkish Case," *Feminist Studies*, Cilt 3, Yaz.

Kandiyoti, Deniz, 1988, "Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns?", *Women-Nation-State*, N.Juval-Davis and A.Anthias (der.), Londra, Macmillan.

Kıray, Mübeccel, 1979, "Küçük Kasaba Kadınları," *Türk Toplumunda Kadın*, N. Abadan-Unat (der.), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Kuyuş, Nilüfer, 1982, "The Effects of Female Labor on Power Relations in the Urban Turkish Family," *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı (der.), Bloomington, Ind., Indiana University Turkish Studies.

Mardin, Şerif, 1988, "Culture and Religion: Towards the Year 2000", *Turkey in the Year 2000*, Ankara, Türk Siyasi Bilimler Derneği.

Öncü, Ayşe, 1979, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, N.Abadan-Unat (der.), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Sirman-Eralp, Nükhet, 1988, "Turkish Feminism: A Short History?" International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences tarafından düzenlenen "The Plural Meanings of Pluralism" konulu Sempozyumda sunulan tebliğ, Zagreb, Temmuz 1988.

Snow, David A., Louis A. Ztircher, Jr. ve Sheldon Ekland-Olson, 1980,

"Social Networks and Social Movements: A Microstructural Approach to Differential Recruitment", *American Sociological Review*, Cilt 45, Ekim.

Tekeli, Şirin, 1979, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın*, N.Abadan-Unat (der.), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Tekeli, Şirin, 1986, "Emergence of the Feminist Movement in Turkey", *The New Women's Movement*, Drude Dahierup (der.), Londra, Sage Publications.

KENTSEL ÜRETİM SÜRECİNDE KADIN EMEĞİNİN KONUMU VE DEĞİŞEN BİÇİMLERİ

F. Yıldız Ecevit / ODTÜ, ANKARA

Giriş

Bu bildirinin konusu, Türkiye'de, kentlerde ekonomik yaşama kadın emeğinin katılımı ve bu katılımdaki değişmeyi etkileyen koşullardır. Türkiye'de kadınlar sadece kentlerde değil, köylerde de çalışmaktadır ve hatta köyde çalışan kadınlar kentlerdekinden sayıca ve oran olarak çok fazladır: 1985 yılında çalışan her 100 kadından 85'i tarımda çalışmaktadır. Ancak yaptıkları iş, ücretsiz aile işçiliğidir. İstatistikler Türkiye bütününde ücretsiz aile işçiliğinin azaldığını, çalışanların çoğunun geçimlerini ücret ve maaşlardan kazandıklarını göstermektedir.⁴ Ücretli işçilik, bugün Türkiye'de kentli nüfusun geçimini sağladığı en önemli kategoridir. Bu böyle iken, kentlerde yaşayan kadınların ücretli işlerde çalışma oranları çok düşüktür. Kentlerde ücretli işçiliğin önemi artarken kent kadınları bu kategori içinde çok sınırlı yer almaktadır. Bu bildirideki amacım, kentlerde kadının ekonomik yaşama bu sınırlı katılımından yola çıkarak kentli kadının emek pazarındaki (işgücü piyasasındaki) marjinalliğinin nedenlerini sorgulamaktır.

Önce bu iki kavramdan, yani kentli kadın ve marjinallikten neyi kastettiğimi belirtmek istiyorum: Türkiye'de kentler, nüfusu 20.000'den fazla olan yerleşim bölgeleri olarak tanımlanmaktadır. Ama ben burada küçük ve orta boy kentlerden çok, sanayi ve hizmetlerin geliştiği büyük kent deki oluşumlara daha fazla ağırlık vererek konuyu ele alıyorum. Kentli kadın kavramı ile de sınıfsal farklılıkların oluşturduğu dinamiklerin detaylı analizini yapmadan, bu kentlerde yaşayan, çalışma yaşındaki (15 yaş ve yukarısı) bütün kadınları kastediyorum. Aslında doğru olanı, kentlerde yaşayan, ancak farklı sınıfsal özellikler gösteren kadınları ayrı ayrı incelemektir. Benim ele aldığım çerçevede istatistikî bilgilerin yetersizliği beni bundan alıkoyuyor. Üstelik her sınıftan kadın, kentsel ekonomik faaliyetlere katılma açısından, benzer birçok özellikleri olan bir marjinalliği yaşamakta olduğundan, yaptığım değerlendirmenin tüm kentli kadınlar için geçerli olabileceğini düşünüyorum.

Marjinallikten ise, kadınların kentteki parasal karşılık sağlayan örgütlü, düzeqli formal sektör işlerine, yani sanayi ve hizmetler sektörlerindeki² işlere, yetersiz ve eşitsiz katılımlarını anlıyorum. Bu katılımın 1960-1985 dönemindeki değişimi ve sayısal ve oransal göstergelerinden bazıları şunlardır:

Türkiye'de 1950'lerden başlayarak çalışan kadınlar üzerine yapılan değerlendirmelerde şu tez savunuldu: Kadınlar için ev dışında ücret karşılığı çalışmak birincil amaç değildir; kadınlar eğer çalışıyorlarsa, buna geçici ve zorunlu bir uğraş gözü ile bakarlar; esas bulunmak istedikleri alan ev, yapmak istedikleri faaliyetler de ev kadınlığı ve anneliktir. Kadınla-ın kentsel ekonomik faaliyetlere niçin âz katıldıktan, genellikle, onların aile içindeki rol ve bu role bağlı tercihleri ile ve aile içindeki ataerkil ilişkilerle açıklandı. Ekonomik yapıdan kaynaklanan nedenler çözümlenmelerde hemen hemen hiç yer almadı.³ 1950'li ve özellikle 1960'lı yıllar için bu saptama isabetsiz değildi. O yıllarda, kentlerde sanayi işleri, prestij olarak hizmet işlerinden sonra gelen ve çok zorda kalınmadıkça kadınlar tarafından tercih edilmeyen işlerdi. Hizmet sektörü bu dönemde hızla genişliyor ve erkekler kadar olmasa bile, kadınlar için de iş olanakları yaratıyordu. Bu nedenle kadınların erkeklere oranla iş hayatına daha az katılmalarında, ataerkil ideolojinin olumsuz etkisinin, ekonomik yapıdan daha kuvvetli olduğu kanısındayım.

Ancak, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren işsizlik oranlarına, kentsel yaşam koşullarının olumsuz dayatmalarına ve kent kültürünün etkisine bağlı olarak, kentlerde çalışmak isteyen kadınların sayıları önemli ölçüde arttı ve kadınlar da nadir iş olanakları için yarışmaya başladılar. Buna karşılık, paradoksal olarak, 1978'den ve özellikle 1980'den sonra sanayi faaliyetlerinin, kadınların artan çalışma talebine karşılık verme ve iş olanakları yaratma potansiyeli azaldı. Hizmetlerde ise, sanayi sektörüne göre artış olmakla birlikte bu artış yüksek işgücü talebi karşısında yine yetersiz kaldı.

Böyle bir ekonomik ortamda kadınların işgücü piyasasında marjinal kalıplarına hâlâ geleneksel açıklamalarla cevap aranmamalıdır. Örneğin, İslami değerlerin kadının çalışmasını genelde onaylamadığı

1 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Sosyal Planlama Başkanlığı, *Sosyal Yapı-II Nütusunun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri Araştırması*. DPT: 2134-SPD:414, Ankara. 1988, s.47.

2 Sanayi sektörü, imalat sanayi, maden çıkarımı ve enerji alt dallarını içerir. Hizmetler sektörü ile ilgili işler içine ise, ulaştırma, haberleşme, depolama işleri, mali kurumlar ve sigorta kurumlarındaki işler, toplum hizmetleri ve sosyal hizmetler ile ticaret ve turizm ile ilgili işler girer. faal nüfusun cinsiyet yapısı aşırı dengesizdir.

veya ataerkil aile yapılarının kadını çalışmaktan çoğu kez alıkoyduğu, ya da çalışmamanın kadınların kendi tercihleri olduğu türden açıklamalar önemli ve doğru olmakla birlikte yetersiz kalmaktadırlar. Kadın emeği ile erk ek emeğinin ekonomik faaliyetlere eşitsiz katılımlarında bu tür etkenler kadar kentsel ekonomik yaşamın kendisi ve bu yaşamın yapısal özellikleri de belirleyicidir,

I. Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinde Bazı Yapısal Değişmelerin Kadın İşgücüne Etkileri

Türkiye'de sanayi, istihdam olanakları yaratması açısından değerlendirildiğinde, bu sektörün, 1978'den beri olumlu bir gelişme kaydettiği söylenemez. Batı iktisatçıları, Türki-ye'de sanayinin yakın tarihte en başarılı olduğu dönemin 1964-73 yılları olduğunu ve bu başarının da yatırımlardaki sürekli artıştan kaynaklandığını belirtmektedirler.⁴ Sanayinin istihdam olanakları yaratması, yeni fabrikalar ve yeni üretken birimlerle mümkündür. Oysa son on senedir sanayi sektöründe, birkaç alt sektör dışında yeni yatırımlar çok sınırlı kaldı. Sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı 1977'de %30'a yakın iken, 1986'da bu oran %28'e, 1987'-de %17'ye düşmüş; 1988 programında da yüzde 15,2 olarak belirlenmiştir. Başka bir boyutu ile, sabit sermaye yatırımları içinde imalat sanayinin payı yüzde 40 gerilemiştir.⁵

1980'de dışa dönük modelin benimsenmesinden sonra sanayi ürünlerinin üretiminde çok önemli bir artış gözlenmiştir. Ancak, bu bizi yanıltmamalıdır; çünkü, bu artışın nedeni, yeni yatırımlar değil, 1978 öncesi düşük tutulan (yüzde 50'-nin altında) üretken kapasitenin yükseltilmesidir. Yani sanayideki büyüme, kapasite kullanım oranlarındaki artışla sağlanmış ve 1987'ye gelindiğinde bunun da sınırlarına ulaşılmıştır.⁶ Üstelik, geçen yılın yarısından itibaren imalat sanayinde gerileme ve kriz başlamıştır.⁷ İhracatta ve iç piyasa satışlarında tıkanıklık ve stok artışları yüzünden fabrikalar üretimlerini kısarken, vardiya sayısını azaltma, zorunlu izine gönderme ve işçi çıkartma yollarına baş vurmaya başlamışlardır. 1980 sonrasında yaşanan daralma döneminden farklı olarak, 1980 başlarındaki işçi çıkarma yasağının da kalkması nedeniyle önümüzdeki yıllarda işten çıkarılacakların sayısında daha fazla artış beklenebilir. Bu ekonomik gerilemeden en çok zarar gören küçük ve orta boy firmalar olmuştur. Özellikle, konfeksiyon ve otomotiv piyasasında fason iş yapan küçük atölyeler krizden olumsuz etkilenmişlerdir: Örneğin, İstanbul'da bir bölgedeki 2500 tezgahın yüzde 80'i çalışamaz duruma gelmiştir.

Sanayi sektöründeki durgunluk ve görece gerileme istihdamla ilgili önemli sonuçlar taşır. Bu süreç, bir taraftan küçük ve orta boy işletmeleri, işçi çıkarmaya ve yeni çözümler bulmaya yöneltirken, diğer taraftan da sigortalı, sendikalı işçi sayısının görece azalması, ücretli işçiliğin informal sektöre kayması gibi sonuçlar yaratır. Ayrıca, kadın için doğurduğu sonuçlardan bazıları şu şekilde belirtilebilir:

1. Sanayide yaşanan durgunluk ve gerileme halen çalışmakta olan kadınları olumsuz olarak etkilemekte, işlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Krizden etkilenen sanayi kolları, kadınların yoğunlaştığı kollar olduğu oranda, bu olumsuz etkilenme artmaktadır. Örneğin, tütün sanayinde, 1980-85 arası çalışan kadın sayısında yüzde 20 gerileme olmuştur. Yabancı sigara ithalatındaki artış ve yerli sigara üretimindeki azalışa bağlı olarak, hem tütün işleme atölyelerinde, hem sigara fabrikalarında kadın işgücüne ihtiyaç azalmıştır. Ayrıca, sanayiden işçi çıkarımı yapılırken, vasıflı işçiler ve kilit elemanlardan çok, vasıfsız, yeri kolay dolduru-labilen işçilere yol verilmektedir. Kadın işçilerin, genellikle ikinci grup özellikleri erkeklerden daha çok taşıdıkları için işlerini kaybetme olasılıkları da daha yüksektir. Öte yandan, başka birçok ülkede olduğu gibi, kadınların ailenin temel ge-çindiricileri olmayıp, babaları ve kocaları tarafından geçindirilen kişiler oldukları türünden ataerkil ideoloji de onların işten çıkarılmalarında önemli bir etken olmaktadır.

2. Sanayide süregelen durgunluğun kadın işgücü açısından ikinci bir sonucu ise, ucuz işçiliğin egemen olduğu fason üretimin artışıdır. İç pazara hiç satış yapamayan, dış pazarda başarılı olmak için de maliyetleri

3 Bu konuda bkz: H. Topçuoğlu, *Kadınların Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü*, Kadının Sosyal Hayalını Tetkik Kurum Yayınları, Sayı .4, Ankara, 1957; M.Tan, *Kadın: Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No. 204, Ankara, 1979; ve G.Lewis, "Career Involvement in Four Professions in Turkey", *The Turkish Journal of Population Studies*. özel sayı 1981.

4 T. Bulutay, "Türkiye'nin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*. Özel sayı 1981.

5 F. Başkaya, "Türkiye Ekonomisinin Bazı Yapısal Sorunları Üzerine Bir Deneme", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 102, Aralık 1988.

6 K. Boratav, "1988 Sonuna Doğru Türkiye Ekonomisi Üzerine Gözlemler", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 102, Aralık 1988.

7 İstanbul Sanayi Odası, *İmalat Sanayinin Durumu*, Rapor, 1989

düşürmeye çalışan sanayi kuruluşlarından bazıları, işçilerine sanayi tipi ev maki-naları vererek onları fabrika yerine evde üretim yapmaya teşvik etmektedirler. Ayrıca, evlerinde, fabrika için çalışacak yeni kadın işçiler de bularak, kendilerini krizden korumaya çalışmaktadırlar. İş yasalarının kapsamı dışında, sigortasız, güvencesiz ve düşük ücretli ev üretiminin kadınlar için sakıncaları ise yaygın olarak bilinmektedir. '

Son olarak, durgunluk ve kriz, sanayide çalışmak isteyen kadınların iş bulamamaları sonucunu doğurmaktadır. Bu koşullarda mutlaka' çalışmak ihtiyacı duyan birçok kadının iş olanakları arayacağı diğer bir sektör de hizmetlerdir. Türkiye'de yaklaşık otuz senede hizmetler sektörü istihdam kapasitesi yaratma açısından sanayiden daha hızlı büyümüştür (sanayide yüzde 232, hizmetlerde yüzde 363) ve kadınlar için daha çok iş olanağı yaratmıştır. 1960-85 arasında, sanayiye 167 175 kadın dahil olurken, bu rakam hizmetlerde 556 746 olmuştur. Bu artışlar eh hızlı 1965-75 arasında gerçekleşmiştir. Ancak, hizmetler sektöründe çalışan kadınların istihdam kapasitelerinde görülen bu hızlı artış seyri, 1975'ten itibaren azalmıştır. (1975-80: yüzde 30 ve 1980-85'-de yüzde 28) Özellikle 1980'den sonra hem özel hem kamu kesimi, üretken sektörlerde yatırımı azaltıp ulaştırma, haberleşme, turizm ve belediye yatırımlarını artırmasına rağmen, bu seyir son senelerde 1960'h yılların da altında gerçekleşmiştir. Sektördeki istihdam artışına rağmen, kadın istihdamının azalmasını, yatırım yapılan alanlarda kadın işgücünün tercih edilmemesi ile açıklayabileceğimiz gibi başka açıklamalar da getirebiliriz. Hizmetler sektöründeki işlerin oldukça büyük bir kısmı devlet tarafından yaratılmaktadır. Kamu hizmetlerindeki merkezileşmiş bir devlet müdahalesinin, özel sektördeki merkezi olmayan müdahalelere göre, istihdam hacmini daraltma açısından daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, son beş senedir, kamu hizmetlerine, özellikle de kadınların en çok bulunduğu Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı dairelerine personel alımı yavaşlamış, adeta durmuştur. Öte yandan, bu sektörde tezgahtarlık, satıcılık, temizleyicilik türü niteliksiz işler dışında, sanayi işlerine kıyasla daha yüksek eğitim düzeyi ve beceri beklenmektedir. Hizmet işlerinin bu Özelliklerinden dolayı, yaratılan iş olanaklarından, daha çok, orta ve yüksek eğitim düzeyine erişmiş ve görece genç kadınlar yararlanabilmektedir. Sonuç olarak, hizmetlerin de sanayi kadar olmasa bile, dalgalanmalar gösterdiği ve cinsiyete bağlı eşitsiz katılımın bu sektörde de sürdüğü söylenebilir. 1960 yılında hizmet sektöründe çalışan her 100 kişiden 6'sı kadın iken, bu rakam bugün ancak 11'e ulaşabilmiştir.

II. Kapitalist Pazarda Ataerkil İlişkiler

Sanayi yatırımlarındaki durgunluğun kadın emeği sunumunu kısıtladığından ve hizmetlerin ise görece bir istihdam artış sağlamasına rağmen, ancak belirli özelliklere sahip bazı kadınları emebildiğinden bahsettim. Böylece ekonomik yapıdaki değişikliklerin ücretli kadın emeğini nasıl etkilediğini belirtmeye çalıştım. Ancak, ekonomik yapıdaki bu değişmelerin kadınların marjinalliğini yaratmada tek belirleyici olmadığı açıktır. Bu nedenle, işgücü piyasasındaki ataerkil ilişkilerin Türkiye'de kadın emeğini nasıl kontrol ettiğini yansıtan bazı ilişkilere değinmekte de yarar görüyorum. Ataerkil ilişkiler, yaygınlığını ve yadsınamaz gücünü sadece aile içinde değil, aile dışında da kuvvetli bir şekilde hâlâ sürdürmektedir. Emek pazarındaki ataerkil ilişkiler, kadınların ev içinde ücretsiz emek kullanıcıları olarak alıkonulmaları için gereklidir. Ücretli işlere kadının katılımının kontrolünde ev-hane içindeki ataerkil ilişkiler kadar, İşyerindeki ataerkil ilişkiler ve devlet de belirleyicidir.

III. Sonuç

Türkiye'de 1980'den sonra değişen ekonomik politikalar sonucu ekonomide çok az istihdam olanağı yaratılmıştır. Yaratılan bu sınırlı olanaklar da erkekler tarafından kullanılmış: her 13 kadına karşılık 87 erkek işe girmiştir. Son yıllarda yaşanan ekonomik bunalım iş hacmini daraltmış, işsizliği artırmış ve ailelerin gerçek gelirlerini büyük ölçüde düşürmüştür. Enflasyon oranının yükselmesi (1988 sonunda yüzde 75.2) ücret, maaş ve tarımsal gelirlerin azalma seyrini şiddetlendirmiştir. Sadece 1987-88 arası gerçek ücretler yüzde 28 gerilemiştir. 1983 yılı 100 kabul edildiğinde son beş sene⁷ de kamu işçi ücretleri yüzde 46, özel kesim işçi ücretleri yüzde 23 gerilemiştir. 1980-88 arası işçi ücretleri 19 katı ve memur ücretleri 23 katı artarken, fiyatlar 32 katı artmıştır. Bu durum, çalışanlar için daha fazla çalışmayı zorunlu hale getirmiştir. Daha Önce çalışmayan çocuklar, işsizler, yaşlılar, emekliler ek gelir kazanma yollarını aramaya başlamışlardır. Bu ortamda kentlerde çalışmak isteyen kadın sayısında da önemli bir artış olmuştur. Sadece istatistiklere yansıyan işsiz kadın sayısı 1985'de 662 518'dir. Bu sayı ta-rım-dışı sektörlerde çalışan kadınların

8 Y. Eçevit, *Gender and Wage Work: A Case Study of Turkish Women in Manufa-curing Industry*, Basılmamış Doktora Tezi, Kent Üniversitesi, 1986.

yüzde 69'unu oluşturmaktadır. Her çalışan 100 kadına karşılık, sadece resmi istatistiklerde verilen rakamlara göre 69 kadın iş aramaktadır. Çalışmak için bu kadar aşırı talebi olan kentli kadınlar biraz önce değindiğim nedenlerle formal sektörden in-formal sektör işlerine yönelmişlerdir. Ev dışında hizmetçilik, çocuk bakıcılığı yapan, temizlik işlerinde çalışan kadın sayısı artmıştır. Bazı kadınlar "kara" sanayide asgari ücretten de düşük ücretler ile çalışmayı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bir kısım kadınlar ise, evde kendi ürettikleri ürünleri dışarda satarak informal sektörün bir parçası olma yolundalar.

Bugün informal işlerde çalışan kadın sayısı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak, kısmi veriler ve gözlemler bu alanda kadınların en az örgütlü işlerde çalışanlar kadar, hatta onlardan da fazla olabileceğini düşündürmektedir. Enflasyonun gecikmeli etkileri dikkate alındığında gelir azalmaları önümüzdeki dönemlerde daha da şiddetlenecek ve yoksullaşma ivmesi artacaktır.

Bu çerçevede, formal sektör dışı kalan kadın emeğinin hem ev içi hem ev dışı informal yapılarda her geçen gün daha çok kullanılacağını söylemek hatalı bir Öncestirim olmaz. Bence kadınların, kentlerdeki informal işlerle bağlantıları, geçici olmaktan çıkıp, sürekli ve kurumlaşmış bir yapı oluşturma yolundadır. Bu nedenle, artık kadın emeğinin kullanım biçimleri hakkında yeni kavramlaştırmalara ve bizi bunlara ulaştıracak yeni araştırmalara gerek vardır.

TÜRKİYE SOLU'NUN KADINA BAKIŞI: DEĞİŞEN BİR ŞEY VAR MI?

*Fatmagül Berktaş
York, İngiltere.*

Türkiye Solu'nun 1969'dan bu yana 20 yıllık geçmişine konumuz açısından bakarken, "1980 öncesi ve sonrası şeklindeki bir dönemlendirmenin anlamlı olduğu kanısındayım. 1980 öncesinde, Türkiye Solu'nun gündeminde gerçek anlamıyla bir "kadın sorunu" yoktur; bu, ciddiye alınması gereken bir teorik sorun olarak görülmediği gibi, kadınların ezilmesinin özgül boyutları üzerinde de durulmazdı. Olsa olsa, "feodal" ilişkilerin ve ideolojinin kadınlar üzerinde daha fazla etkisi olduğu kabul edilirdi, o kadar! Bunlar, sınıf ve devrim sorununa bağımlı konulardı ve gelecekte nasıl olsa kendiliğinden çözüleceklerinden, bugün gündemi böyle ikincil sorunlarla "işgal" etmek "saptırıcı" olurdu. Dolayısıyla, 80 öncesinde, konuya ilişkin yazılı belge bulmak zordur, varolanlar ise, genellikle basmakalıp önermelerin bir derlemesi olmaktan öteye geçmezler. Bu nedenle 1980 öncesine ilişkin olarak anlatacaklarım bir tür "kişisel tarih", ya da Sol içinde yer almış çeşitli kadınlarla yaptığım söyleşiler ve ortak değerlendirmeler ölçüsünde "tarihler" olmak durumunda(l).

Erkekmişiz Gibi Davrandığımız Sürece...

Türkiye Solu'nu meydana getiren partiler/örgütler/gruplar içinde kadınların yaşadıklarının, yaygın "kadın - erkek eşittir" sloganıyla pek ilgisi yoktu. Sol da, tıpkı toplumun bü-

tünü gibi, kurallarını erkeklerin koyduğu ve yürüttüğü bir toplumsal oluşum. Kadınların uymaları gereken klişeleri, normları gene Solcu erkekler belirliyor, çünkü egemen durumda olan onlar. Bu olgunun doğal sonucu olarak kadınlar, karar alma mekanizmalarının dışında tutuluyorlar; zaman zaman yönetici organlarda kendilerine yer verilse bile bu, "mostralık" bir konumdan öteye geçmiyor. Böyle olmayan durumlarda ise, yönetici konumdaki kadınların genel sorunlar dışında kadınlık durumuna ilişkin özgül sorunlar üzerinde düşündükleri ve bu konuyu dayattıkları pek izlenmiyor(2). Nitekim 1980 öncesi ile sonrası arasındaki en büyük farklardan biri-burada ortaya çıkmaktadır. Özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren, Sol içindeki çeşitli örgütlenmelerde yeralan kadınların seslerini yükselttiklerini, hatta zaman zaman aynı siyasal örgüt içinde ayrı "kadın grupları" kurduklarını görebiliyoruz(3).

Türkiye Solu'nda, öteden beri, kadınların ezilmişliğinin ülkenin geri kalmışlığı ve feodal ilişkilerin egemenliği yüzünden ortaya çıktığı, kadınların Sol örgütlerdeki olumsuz deneyiminin de buradan kaynaklandığı düşünülür. Oysa Türkiye'den çok farklı bir ileri kapitalist ülkede bir solcu kadın militan, Sheila Rowbotham, halkın kendi deneyimini nasıl anlatıyor: "...hep, bir oraya ait olmama duygusu içindeydik. Davetsiz misafirler olduğumuz açıktı. Onların egemenlik alanına girme cesaretini gösterenlerimize derhal kendi yeri hatırlatılıverilirdi. Erkekmişiz gibi davrandığımız sürece, onların sözcükleriyle, kavramlarıyla, kültürleriyle oynamamıza izin verirdi. Yani, ya onların oyununu oynardınız, ya da hiç oynayamazdınız." Bu duygular, bir Üçüncü Dünya ülkesinde yaşayan bizler için de hiç yabancı değil, çünkü kadınlara karşı uygulanan ayrımcılık evrensel bir olgu(5). Belki, bir derece ve biçim farkından söz edilebilir Türkiye'nin görece toplumsal geriliği, kadınlar üzerindeki denetim ve baskının daha açık ve daha az rafine olmasına yol açıyor. Erkek baskısının hemen hiç sorgulanmadığı bir toplumun Sol'u da, bu baskıyı uygulamada kendini daha rahat hissediyor.

Doğal

olarak, madalyonun bir de kadınlar yüzü var. Kadınlar da, içine doğdukları toplumun normu bu olduğu için, erkeklerin kural koymasını ve kendilerinin bu kurallara uymasını doğal görüyorlar; Sol bağlamında ise üstelik "devrimci görev" kabul edebiliyorlar. Bu nedenle, başka bir bağlamda tepki duyarak karşı çıkacakları pek çok şeye (nasıl giyineceklerinin, nasıl davranacaklarının, ne okumaları gerektiğinin vb. vb. "yönetici erkekler" tarafından belirlenmesine) Sol içinde boyun eğebiliyorlar.

Kadın: Her An Yoldan Çıkabilecek Bir Fitne Unsuru

Türkiye Solu'nda, kadının denetim altında tutulmasının ilginç rasyonalizasyonlarından biri, kadının kadın olduğu için, yani cinsiyeti itibarile "burjuvalaşmaya" daha yatkın görülmesi, dolayısıyla giyim-kuşamının, hal ve gidişinin kontrol altında tutulmasının meşru görülmesiydi. Bu bakış aslında, bütün tektanrılı dinlere sinmiş olan "kadının şeytana yakın", hatta bazan şeytanın ta kendisi sayılmasının, farklı bir zamana ve ideolojiye uyarlanmış biçiminden başka bir şey değildir. Aynı bakış açısının uzantısı olarak kadın, tıpkı içki, kumar ve uyuşturucu gibi "zararlı madde" sayıldığından, sol kendini bundan sakınmanın çıkar yolu olarak "bacı" klişesini ön plana çıkardı. Bacı, cinsiyeti ve bireyliği bastırılmış "kadın arkadaş" tipi idi. "Bütün sevdam halkım, bütün kızlar bacım" formülasyonu ile, erkek militanlar, "kadın" denen, devrimci birliği ve dayanışmayı bozma potansiyeli taşıyan "fitne" unsurundan korunmaya çalıştılar. Ama bu formülasyonun ve anlayışın, İslami cemaatin birliğinin ve dayanışmasının bozulmaması için kadını ve kadına duyulan bireysel erotik aşkı dışlayan İslami ideolojiyle olan açık bağlantısı hiç kimsenin aklına gelmedi; bugün de gelmiyor(6). Türkiye Solu'nun kendisini değerler ve değer yargılan açısından sorgulama geleneğinin son derece zayıf olması, böylesi apaçık bağlantıları görmesini engellemekte, toplumsal ilişkiler konusundaki yerleşik tutuculuğu ise, görse bile bunla-

rın üzerine gitmesini önlemektedir. Bugün izlenen bazı değişiklikler, henüz bu yargıyı sarsacak boyutlara varmış değildir.

Türkiye'de Sol, "halkın değerlerini benimsemek" adına feodal önyargıları ve davranış kalıplarını benimsemiş; komünizme yöneltilen "cinsel ortaklaşmacılık" suçlamasının da etkisiyle, aileye, monogamiye, "halkımızın değerleri" dediği şeylere sınımsız sarılmıştır. Ama ilginç olan, savunulan, "halkımızın değerleri"nin hep kadınlar ve cinsellikle ilgili olmasıdır. Sol, ahlâkçıdır ve bu tutumu devrimci olmanın koşullarından biri sayar. Sık sık eşcinselliğe ve "cinsel özgürlüğe" karşı olduğunu ilan eder. Bunlar "iğrenç sapık ilişkiler"dir, "kapitalizmin yozluğu"nu yansıtır. Çok önem verilen "mazbutluk" imgesi ise, esas olarak kadınlara uygulanır ve onları denetim altında tutmanın meşrulaştırıcı kılıfı olur.

Genel olarak "kadın sorunu"ndan söz edildiği ve eşitliğe aykırı uygulamalar kadınlar tarafından dile getirildiği zaman, ki bunlar çoğunlukla çok somut ve üç örnekler olur, örgüt yöneticileri tek tek devrimcilerin geriliğinden, feodal kültürün etkisinden kurtulamamış olmalarından vb. dem vurur. Yani bunlar münferit, sınırlı ve zamanla ortadan kaybolacak uygulamalardır. "Kadın arkadaşlar" sabırlı olmalı, bu arada mücadeleye canla başla katılarak "kendilerini ispat etmelidirler. Nedense, kadınlar hep kendilerini "ispat" etmek zorundadırlar; ispat edene dek "burjuva"dırlar ve bu da onlardan kuşku duyulması için yeterli gerekçedir. Burada gözden kaçırılan nokta, örgütün *bir bütün olarak* kadınlar üzerinde kollektif bir baskı ve denetim uygulamasıdır. Gerçek böyle olduğu içindir ki, "kadın sorunu" konusunda "yanlış davranan" kimi erkek militanlara yapılan sözde uyanlar, hiçbir zaman ciddiye alınmaz. Bu da son derece doğaldır. Erkek militanlar zaten hem toplumsal, hem de örgütsel bir norm olarak algıladıkları şeyi, kendi benlerinde neden sorgulayıp düzeltmeye çalışsınlar? Örgüt yalnızca kadın üyeleri üzerinde değil, bütün üyeleri üzerinde belli bir denetim ve disiplin uygulan. Ancak kadınlar üzerinde bu denetim kat-

merlidir ve kolayca baskıya dönüşür. Hem, toplum genelinde ve örgüt özelinde kadınların denetim altında tutulması meşrudur, hem de daha fazla mümkündür. Çünkü kadınlar otoriteye sahip değildir, yönetimde söz hakkına sahip değildir; üstelik de cinsiyetleri, başlı başına, onların devrimciliğini kuşkulu kılmaktadır.

1980 Sonrasında Yelpazenin İki Ucu

Yukarıda da değindiğim gibi, 1980 öncesinde Türkiye Solu'nun gündeminde henüz gerçek anlamıyla bir kadın sorunu yoktu. Çünkü kadınlık bilincine sahip kadınların sayısı çok azdı, olanlar da genellikle fikirlerini kendilerine saklıyorlardı. Ama on yıllık deneyim az değildi ve bu deneyimden süzülen fikirler bilince yükseliyor; ayrıca, doğal olarak içten içe hep süren mücadele giderek açığa çıkmaya başlıyordu.

Özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren Türkiye Solu'nun, teorik düzlemde "kadın sorunu" ile gerçekten ilgilenmeye başladığını, bir anlamda da ilgilenmek zorunda bırakıldığını görüyoruz. En dogmatik ve tutucusundan en yenilikçisine kadar, çeşitli dergilerde(7) sergilenen bu ilginin, bazı ortak özellikleri var. Bir kere, Sol içindeki bütün akımlar bir "Kadın Sorunu" nun varlığını kabul ediyorlar. Bugün kadın hareketinin feministlerin önderliğinde geliştiği -bu, kimilerine göre "rezalet", kimilerine göreyse "pek iyi bir şey değildir- bir "vakıa olarak" kabul edilmekte;bu önderliğin onların elinden alınması gerektiği öne sürülerek, bunun için "bağımsız kadın örgütlenmesi" nin gerekli olduğu savunulmaktadır. Feminizme saldırılarda ise derece farkı vardır:Yelpazenin bir ucunda "Eylülist damgalı bölücü çıkışsızlık", diğerinde de "burjuva-demokrat karakterli bir hareket" nitelemesi yer almaktadır. Ancak, yelpazenin bu iki ucu arasındaki alanda, kendini sorgulama ve düşünme eğiliminin artık başlamış olduğunu izleyebiliyoruz.

Bugünkü kadın hareketi üzerinde feministlerin etkisi kabul edildikten sonra, bu önderliğin onların elinden alınabil-

mesi için önerilen tedbir, bağımsız kadın örgütlenmesinin yaratılmasıdır. Böyle bir örgütlenmenin ancak kadınların Özgül talepleri üzerinde yükselbileceği de ifade edilmektedir. Bu saptama, Sol içinde kadın sorununa ilişkin tutumun ikili karakterini yansıtıyor: Bir yandan, feminizmden olumlu bir etkilenme söz konusudur bu etki, aynı zamanda, solcu kadın militanların cinsiyet hiyerarşisini kendi örgütleri bağlamında sorgulamalarında ve bu alanda değişme talep etmelerinde de ifadesini bulmaktadır. Diğer yandan ise, örgütlerin ideolojik ve pratik önderliği açısından bir telaşı, "yoldan çıkmış ve çıkabilecek kadınları" yeniden kontrol altına alma ve feminizmin etkisini kırma kaygısını bağrında taşımaktadır. Buradaki bağımsızlık kavramının ideolojik anlamda değil, örgütsel anlamda kullanıldığını belirtmek gerekir. Kadınların harekete geçirilebilmesi için onların özgül taleplerinden ', yola çıkmak gerektiği anlaşılmıştır ama amaç kadınların kurtuluşu değil, "...süreç içinde kadın örgütünün kitlesini, toplumsal mücadele alanına çekmek"tir(8). Bu politikanın, kadınlara oy deposu olarak bakan ve onları kendi amaçları doğrultusunda harekete geçirmeye çalışan diğer siyasi parti ve akımların politikasından herhangi bir farkı yoktur.

Yukarıda değindiğim yelpazenin bence en dogmatik ucunda yer alan *Emeğin Bayrağı*, konuya ilişkin tutumunu Sibel Özbudun'dan yaptığı bir alıntıyla veciz bir şekilde dile getirmektedir: Emekçi kadının kurtuluşuna gerçekten değer veren ye savunan, bunun için adımlar atanlar komünistlerdir. Emekçi *kadınlara düşen görev de* [a.b.ç.] kadın olarak değil, proleter olarak; emekçi kocalarının dişi rakipleri olarak değil, mücadele yoldaşları olarak örgütlenmektir). *Emeğin Bayrağı'nda* yazan Yalçın Gür'e göre, kadın erkek ayrımı yapmak, tıpkı san sendikalar kurdurarak işçilerin sendikal birliğini bölmek gibidir. Buna karşılık yelpazenin diğer, eleştirel ucunda yer aldığını düşündüğüm *Yeni Öncü'de* Nedret Sena, "gerek sistem ve gerekse her sınıftan erkekler tarafından baskı altında tutulan kadınların hem eşitlik, hem de özgürlük doğrultusunda adım atabilmeleri için kendi araların-

da bu baskı biçimini temel alan bir örgütlenmeyi gerçekleştirmeleri zorunludur... Erkeklerin kadınlar üzerindeki baskısına karşı çıkış bütün kadınlar için ortak örgütlenme zemini ni oluşturur"(10) diyerek, farklı bir anlayışı sergilemektedir. Ancak tam yüreğinize biraz su serpilmişken bir bakıyorsunuz aynı Nedret Sena, feminizm konusunda sendikal örgütlenme benzetmesini yapıyor ve feminizmi olumlu bulduğunu söylese de, "düzen-içi", "burjuva" nitelermeleriyle "sarı sendikacılık" suçlamasına yarabiliyor.

Evet, Türkiye Solu içinde erkek egemenliğinin ve cinsiyet hiyerarşisinin sorgulanması ve eleştirilmesi cılız da olsa başlamış durumdadır. Ne yar ki bu olumlu gelişmeye karşılık, bol bol savunma ve eski mevzileri koruma çabası da gözlenmektedir. "Yani erkeğe de mi hayır?", "Erkeğin yanlışları da, kadının yanlışları da toplumun yanlışlarıdır", "Kadın ve erkek sorunları çözmek için birlikte; *doğru budur*" gibi, değer yargısı yüklü önermelerin yaygınlığı, böyle bir çabanın ve kaygının ifadesidir. 80 öncesinde, "doğru şudur, budur" diyen ve kadınlara akıl öğreten, normları kimin koyduğunu onlara bir kez daha hatırlatan yazılara tanık olmuyorduk; çünkü o sırada buna gerek yoktu. Erkekler henüz kendi eğer menliklerine yönelik bir tehdit algılamıyorlardı. Oysa artık kendi konumlarının sarsılmaya başladığını hissediyor ve buna karşı önlem alıyorlar. Erkeğin yanlışları toplumun yanlışları olunca, o somut erkek, Ahmet ya da Mehmet, sorumluluktan kurtulmuş oluyor. Bir diğer yaygın önerme ise, "meseleyi bütünlüğü içinde kavramak" ve "öncelikleri doğru tesbit etmektir. Buradan da, doğal olarak, "genel toplumsal sorunların yakıcılığı, kadınların özgül sorunlarına ağır basmaktadır" sonucuna ulaşıyor. Toplumsal sorunlar daima yakıcılığını koruyacağına göre; başlangıç noktasına geri dönülmekte ve böylece, kadınların ezilmesi konusunda edilen kimi güzel sözlerin, "güzel söz" olmaktan öte, fazla bir anlamı kalmamaktadır.

Bu yargıyı biraz açıklamak için gene Nedret Sena'ya başvuralım. Sena, Yeni Örcü'deki bir diğer yazısında, kadı-

nın ezilmişliğinin tarihsel ve toplumsal kökenlerini uzun uzadıya anlatıyor; kadınların cinsiyet baskısı temelinde birleşip mücadele etmelerini savunuyor; hatta mücadelenin erkeklere karşı olacağını bile kabul ediyor. Sonra da şu sonuca' varıyor: "Kadın ve erkekler olarak kendi aramızda bir mücadele sürececek. Ama *asıl sorun* [a.b..] bu mücadeleyi sürdürürken bu düşüncenin asıl sürdürücüsü olan sistemle mücadelede *ortaklığı* [a.b..] bozmayacak biçimleri bulmakta yat-maktadır"(11). Asıl sorunun bu olduğu, elbette kendinden menkuldür. Mücadele henüz yeni başlamışken, ortaklığın vurgulanması, olgunun örtbas edilmesinden başka bir anlama gelmez. Nitekim aynı dergide Nedret Sena'ya cevap veren Deniz Eren bunu çok güzel ifade etmektedir. Deniz Eren, "bağımsız kadın mücadelesi düzen-içi görünse bile, bu yalnızca görünüşte böyledir; eşitlikçi bir kadın mücadelesi bile sonuç olarak hiyerarşiyi hedefliyor olmasından ötürü düzen-içi sayılamaz" dedikten sonra, şöyle devam ediyor: "Bugün, adına düşmanlık demesek de, kadınlara erkek arasında birincinin altta, ikincinin üstte olduğu bir ayırım var. Bu ayırım sosyalistler arasında da, sosyalist kadın ve erkekler arasında da var. Ama bu iki cinsten sosyalistler arasında sistemle mücadelede ortaklık da var. Bu ortaklığın gerisindeki nedir? Sistemle mücadelede 'ortaklığı bozmayacak biçimler' değil, kesinlikle. Bu ortaklığın gerisinde kadınların özverisi, hatta kadınların boyun eğmişliği söz konusu. (...) nk erkeğin üstte olduğu bu ortaklık ilişkisinde, ortaklık gerçekte daha kurulduğu söylendiği anda bozulmuştur, zaten. Bu ortaklık, kadının özverisiyle var gibi görünür"(12).

Sevgi, Ah Sen Neredesin!

Solcu erkeklere egemen olan savunma psikolojisinin bir diğer boyutu var ki, çok ilginç. Erkekler, nedense, uzun zamandır unutmuş oldukları bir şeyi, "sevgi'yi birdenbire hatırlayıp savunur olmuşlar! Uzun uzadıya, sevginin ne denli yüce olduğunu, benlik ve çıkar tanımadığını anlatıyorlar; so-

rumluluk ve güvenden söz ediyorlar. "Gerçek sevgi, yaşamın tüm yönlerinin paylaşılmasını amaçlayan bir içerik taşıyor... Sevgi karşılıklı duyulduğu ve bir ilişki halini aldığı andan itibaren yalnız kişiyi ilgilendirmekten çıkıp somut bir ilişki niteliğini alır ve tarafların ikisini de ilgilendiren etkin bir ortaklığa dönüşür"(13). Dönüp dolaşıp gene "asıl sorun ortaklık" geliyor olmamız, ilginçtir. Üstelik bu yazar, sevgi ilişkisinin bir boşlukta yaşanmadığının bilincindedir: "Burjuva toplum üyelerinin toplumsal çevrelerinden kopuk atomlar olmadıkları iyi bilinen bir gerçektir"(14). Ama her nasılsa, yazarın söylemine bakılırsa sosyalist örgüt üyeleri sevgi ilişkisi" bir boşlukta, kadın-erkek arasında hiyerarşinin bulunmadığı bir düş dünyasında yaşıyorlar. .Bu, kendini bilmemenin ötesinde, bir yanılısamayı, cinsiyet baskısının varolmadığı yanılısamasını sürdürerek kadınları "zayıf noktaları"ndan yakalamaya çalışma çabasından başka bir şey değil. Böylelikle, erkeğin üstte olduğu o "eski güzel" ortaklığın sürdürülmesi amaçlanıyor. Gene aynı yazıya dönelim:"Oysa *sorumluluk*, aynı zamanda eşlerin birbirinin ben'i üzerinde çalışmaları demektir. Gerçek bir sevgi üzerinde yükselen bir aşk ilişkisinin duyurduğu *sorumluluk*, sevginin ve duyulan duyguların içtenliğine bağlıdır ve bunların bir göstergesidir. Böyle bir ilişkide *sorumluluk* ile *güven* elele yürür"(14). ["Sorumluluk"ların ve "güven" in altını ben çizdim. FB] Ah nerede o eski, sevgi dolu, sorumlu, erkeğe güven veren uysal kadınlar? Hepsini de feminizm yeli alıp götürmüş!

Erkekler, kendilerini eleştiren, cinsiyet hiyerarşisini sorgulayan, alışılmış baskı yöntemleriyle artık boyun eğdirilemeyen kadınlara karşı, şimdi, daha ince olduğunu sandıkları, aslında gülünç derecede beceriksiz bir taktik deniyorlar: Siz paylaşmaya ve ortaklığa karşı çıkıyorsunuz, demek ki erkek düşmanısınız; bağımsızlık ve özgürce yaşamak istiyorsunuz, demek ki sorumsuz ve güvenilmezsiniz; kişiliğinizi geliştirmek istiyorsunuz, demek ki çıkarıcı ve bencilsiniz; eskisi gibi uysal ve uzlaşmacı değilsiniz, demek ki soğuk ve sevgisizsiniz! Tıpkı Joanna Russ'ın şiirinde dile getirildiği gibi:

Bu bir sorun değil,

Bu bir sorun değil, artık,

Öyleyse neden bu konuyu durmadan mesele yapıyorsun?

Bünü mesele yapıyorsun, çünkü sen delisin.

Bunu mesele yapıyorsun, çünkü düşmanlık güdüyorsun.

Bunu durmadan mesele yapıyorsun, çünkü entellektüel

bakımdan sorumsuzsun. Bunu mesele yapıyorsun, çünkü şirret bencilin tekisin.

Nasıl olur da, senin gibi deli, entellektüel bakımdan

sorumsuz şirret bir bencile kulak vermemi beklersin?

Üstelik de söylediklerin bir sorun olmaktan çıkmışken, *artık!*(15)

Evet, ortada bir sorumsuzluk ve güvensizlik sorunu vardır ama bu, "sevgisiz ve sorumsuz kadınlar"ın güvenilirmezliği değil, kendileriyle yüzyüze gelmek istemeyen solcu erkeklerin güvenilirmezliğidir. Ve onlar bu konuda, kadınların güvenini "dışarıdan", üst perdeden "meta" bir söylemle teorik yazılar yazarak, ya da dergilere (lütfen!) "feminizm demokratik bir akım sayılır" gibi demeçler vererek kazanamazlar. "Evet kadınlar eziliyorlar, ama biz sosyalistler onları ezmiyoruz", ya da "evet, biz sosyalistler de geçmişte böyle şeyler yaptık ama, artık yapmıyoruz", ya da "evet, erkekler kadınları eziyor, ama ben ezmiyorum, bulaşık bile yıkıyorum" söylemi, bir yanılısamaya sığınıp mevcut durumun değişmeden sürmesini sağlama çabasının gülünç bir örneği. (Bu söylemin, kadınlık bilincine henüz sahip olmayan sosyalist kadınlardaki simetriği, "evet kadınlar eziliyor ama, ben değil; ben erkeklerle eşit bir şekilde, omuz omuza mücadele ediyorum"-dur). Ortada, artık kimsenin reddedemediği bir "kadın sorunu" var; ama bu sorun her nedense sosyalist erkek ve kadınların dışında, "orada ta uzakta" bir yerlerde duruyor ve bu sorunla ezen ya da ezilen taraf olarak hiç ilgisi bulunma-yan(!) bazı devrimciler de, soruna "devrimci çözüm" üretmek için çaba harcayıp, sayfalar dolduruyorlar, Bu, inandırıcı olmaktan uzaktır!

Sosyalist erkeklerin, inandırıcı olabilmek için, tek tek bi-

reyler, yani kendileri olarak ve aynı zamanda da kollektif olarak, kadınları nasıl, hangi mekanizmalarla ezmiş ve denetlemiş olduklarını, bunu bugün nasıl sürdürdüklerini düşünmeleri, yüksek sesle dile getirmeleri ve yazıya dökerek belgelemeleri, aynı zamanda da pratikte somut değişiklikler yapmaya başlamaları gerekir. *Dışarıdan*, teorik yazılar yazmak, neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda vaazler vermek, sevgiyi ve duygusallığı savunuyor görünmek kolaydır ama, bu konuda herhangi bir geçerliği yoktur. Ancak, dünyanın birçok başka yerinde olduğu gibi Türkiye Solu'nun da bu tür konuları ele alış geleneği budur. S. Rowbotham'ın dediği gibi, "onların [erkeklerin] devrimciliğinin şeylerin dışsal biçimine ilişkin bir sembolizmi vardır, iç dünya eski yolunda yürümeye devam eder"(16). Oysa bu bağlamda önemli olan, tam da iç dünyanın değişmesidir.

Evet, Türkiye Solu'nda kadına bakış açısından bir şeylerin değişmekte olduğu gözleniyor; ama bu değişimin henüz içsel bir nitelik kazanmadığı, dışsal biçimler alanında gezindiği de anlaşılıyor. Değişme eğiliminin sürmesinin güvencesi ise, bugüne dek Türkiye'deki kadın hareketinin motoru rolünü oynayan feminizmin bu rolünü güçlenerek sürdürmesi ve kapsayıcı bir harekete dönüşmesi, gerçek bir muhalefet odağı olarak iç dünyaları sarsmaya devam etmesidir.

Dipnotlar

(1) Geçmişin değerlendirilmesi konusunda, duygu ve düşünceleri ile yaşam deneyimlerinden çok yararlandığım, Sol içindeki farklı geleneklerden gelen üç yakın arkadaşıma, Deniz Türkali, Muzaffer Kurşuncu ve Neşe Erdilek'e teşekkür borçluyum. Bu, elbette, bu yazının bütün fikirlerini paylaştıkları anlamına gelmez. Ayrıca, 1989'da İstanbul'da yapılan Kadın Kurultayı'ndaki, Türkiye Solu'nun kadına bakışım eleştiren konuşmamdan sonra bana yapılan saldırıların yanısıra, özellikle 1970'lerden bu yana Sol hareket-içinde yer almış çeşitli kadınlardan aldığım olumlu tepkiler ve Elif Tolon ile Defter dergisinde yapılan görüşme (Sayı 9, Nisan-Mayıs 1989), bu tarihin pek de kişisel olmadığını ortaya koyuyor. Ne var ki, daha yüksek sesle dile getirilmesi ve yazıya dökülmesi gerek.

(2) Şirin Tekeli, "Kadınlar Neden Politikada Yoklar?" *Kaktüs*, Ocak 1989, *passim*. Ayrıca, Kumari Jayawardana, *Feminizm and Nationalism in the Third World* (Third World Books, Londra 1986) adlı kitabında, özellikle Vietnam örneğiyle ilgili olarak aynı olguya dikkat çekiyor.

(3) Varolan örgütler içindeki feminist "çevre'lere bir örnek, Sosyalist Parti içindeki Feminist Kadın Grubu'dur. Bu grubun temsilcilerinin, SP I. Genişletilmiş Parti Meclisi'n-de yaptıkları, resmi Kadın Komisyonu'nun bildirisini eleştiren konuşmanın metni için bkz. *Sosyalist Birlik*, Mart 1989.

(4) Sheila Rowbotham, *Woman's Consciousness, Man's World*, Pelican Books, 1973, s.30.

(5) Kassel Sempozyumu'na katılan, Türk olmayan birçok kadının, konuşmamdan sonra benimle aynı duyguları paylaştıklarını söylemeleri de bu açıdan çok anlamlıydı.

(6) Fatima Mernissi, *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society*, New York, 1975, *passim*. Ayrıca, bu konuyla ilgili iki makale için bkz. Aydın Uğur, "Bil Kadın İçin Gözyaşları" ve Fatmagül Berktaş, "Günahtan Çok Aştan Korkmak", *Gergedan*, Ekim 1987.

(7) Taranan dergiler (Nisan 1989 itibarile): Bilim ve Sanat, Çağdaş Yol, Demokrat Arkadaş, Dünyaya Bakış, Emegin Bayrağı, Emek, Gelenek, Görüş, Gün, İşçi Dünyası, Özgürlük, Özgürlük Dünyası, Saçak, Sorun, Sosyalist Birlik, Toplumsal Kurtuluş, Yeni Açılım, Yeni Çözüm, Yeni Demokrasi, Yeni Öncü.

(8) Hikmet Beskisiz *Çağdaş Yol*, Haziran 1988. Hikmet Beskisiz'in bir kadın derneğinin (DKD) Genel Sekreteri olması, sözlerini daha da ilginç kılıyor.

(9) Yalçın Gür, *Emegin Bayrağı*, Mart 1988, s.26.

(10) Nedret Sena, "Ekonomik ve Demokratik Örgütlenmeler Bağlamında Kadın Örgütlenmesi", *Yeni Öncü*, Eylül 1987.

(11) Nedret Sena, "Sosyalizm mi, Feminizm mi?" *Yeni Öncü*, Temmuz-Ağustos 1987.

(12) Deniz Eren, "Bağımsız Kadın Örgütlenmesi Bağlamında N.Sena'yı Okurken", *Yeni Öncü*, Şubat-Mart 1988.

(13) Osman Allan, "Asena, Kadın ve Sevgi", *Gelenek*, Ağustos 1987.

(14) Aynı yerde.

(15) Joanna Russ, *Frontiers (4)*, 1979.

(16) S.Rowbotham, a.g.e., s.36.